

Södertörns högskola | Institutionen för kultur och kommunikation

Kandidatuppsats 15 hp | Idéhistoria | vårterminen 2011

Hand i hand?

– möten mellan kvinnor från olika
samhällsklasser i 1890-talets Stockholm

Av: Heli Kärkkäinen

Handledare: Bernt Skovdahl

Abstrakt

Syftet med uppsatsen är att undersöka vilka hinder som fanns att få till stånd jämlika möten över- och underklassen under det sena 1800-talet i Stockholm. Ett ytterligare syfte är att granska hur den borgerliga kvinnan respektive arbetarkvinnan konstruerades av sig själv och av varandra. Materialet som granskas är anteckningar från Samkväm för kvinnor ur olika yrkesgrupper och protokoll från Stockholms Allmänna Kvinnoklubb.

Metoden som används är hermeneutisk och teorierna som används är den där Simone de Beauvoir beskriver hur den andra konstrueras, samt Karin Johannissons slutsatser om hur arbetarkvinnan närmast ansågs som en annan ras under det sena 1800-talet.

Undersökningen visar att det fanns en uppriktig vilja bland de borgerliga kvinnorna att mötas på jämlika villkor. Men de ekonomiska skillnaderna skapade hinder för det, liksom tidens föreställningar om arbeterskan.

Hur den borgerliga kvinnan konstrueras av arbeterskorna framträder inte tillräckligt tydligt för att kunna dra några generella slutsatser av, medan hon av "de sina" betraktas som det självklara subjektet. Arbetarkvinnan ser sig som ett subjekt i Kvinnoklubben, medan hon ser sig som ett objekt i den omgivande världen. För de borgerliga kvinnorna blir hon det objekt genom vilket de själva konstruerar sig som subjektet.

Nyckelord: Socialdemokratiska kvinnoklubben, Ellen Key, Tolfterna, Simone de Beauvoir, klass

Innehållsförteckning

Abstrakt	2
Nyckelord:	2
1. Inledning.....	4
1.1. Syfte och frågeställningar	5
1.2. Källmaterial	6
1.3. Teori och metod	7
1.4. Litteratur och forskningsläge	9
1.5. Disposition	10
2. Bakgrundsbeskrivning.....	11
2.1. Stockholm vid förra sekelslutet	11
2.2. En stad med borgerliga värderingar och normer	12
2.3. Sällskapsliv i Stockholm	13
2.4. Liberaler och socialister under 1800-talets slut	15
2.5. Ellen Key – en kort beskrivning	18
2.6. De borgerliga kvinnorna	19
2.7. Kvinnorna i Stockholms Allmänna kvinnoklubb	21
2.8. De politiska intressesfärerna – vad förenade och vad drog isär?	23
3. Analys.....	25
3.1. Tolfterna - Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden	25
3.2. Stockholms Allmänna Kvinnoklubb	27
3.3. Jämlikhet i teori och praktik	29
3.4. Tolfternas borgerliga kvinnor	39
3.4.1. Hur beskriver ledarinnorna ”de sina”?	39
3.4.2. Hur ser arbetskan på borgerskapets kvinnor?	40
3.5 Arbeterskan	43
3.5.1 Som hon framträder i Kvinnoklubben.....	43
3.5.2. Vad anser tolfterna att hon tycker om?	45
3.5.3. Hurdan anses hon vara?.....	47
3.5.4. Vilka egenskaper tillskrivs hon?	49
4. Sammanfattning	51
5. Käll- och litteraturlista	55
Källmaterial	55
Litteratur	55

1. Inledning

Under ganska obehagliga funderingar hade han kommit ner på Trädgårdsgatan; han följde vänstra trottoaren utanför Dramatiska teatern och befann sig snart på Norrlandsgatan; han vandrade utan mål och gick rätt fram; snart började stenläggningen bli ojäm, tråkåkar efterträdde stenhusen, illa klädda människor kastade misstänksamma blickar på den snyggt klädda personen, som så tidigt besökte deras kvarter, och utsvultna hundar morrade mot främlingen. Mellan grupper av artillerister, arbetshjon, bryggardrängar, tvättmadamer och lärpojkar påskyndade han sina sista steg på Norrlandsgatan och var uppe på stora Humlegårdsgatan. Han gick in i Humlegården. Generalfälttygsmästarens kor hade redan tagit sitt mulbete i anspråk.¹

Av Arvid Falks promenad genom 1870-talets Stockholm i August Strindbergs *Röda Rummet* kan man utläsa en del om hans samtid. Han passerar teatern, en av platserna där även den intellektuella borgarklassens kvinnor kunde röra sig någorlunda obehindrat och möta varandra. Teaterlivet var aktivt i huvudstaden och under de kommande årtiondena skulle det komma att spelas provokativa pjäser, som t.ex. *Sanna kvinnor* av Anne Charlotte Leffler på stadens scener.² Promenaden visar även på hur olika levnadsförhållandena var mellan de olika klasserna. Stenlagda gator och stabila bostadshus för de rika, ruckel och lergator för de fattiga. De misstroga ögonkasten berättar att den rikare världen sällan trädde in i den fattiga, medan flera av yrkestitlarna förtäljer att de senare fick åtminstone en inblick hos de mer välbeställda när de tvättade åt eller städade hos dem. Även om Stockholms befolkning tredubblades till 300 000 under seklet andra hälft var staden inte stor – korna betade där man i dag befinner sig mitt i ett pulserande cityliv.³

Några kapitel senare i den samhällskritiska romanen befinner sig två överklasskvinnor på kristet, filantropiskt värv i Vita Bergens kåkstad. De hamnar i en liten lägenhet där barnen skriker i det ena rumshörnet och snickaren arbetar i det andra. Han blir provocerad av kvinnornas besök och avslutar sitt muntliga utfall mot dem med orden:

Och det kommer en dag då det blir värre, men då komma vi ner från Vita Bergen, från Skinnareviksbergen, från Tyskbagarbergen, och vi komma med stort dån som ett vattenfall, och begära igen våra sängar. Begära? Nej, ta! och ni ska få ligga på hyvelbänkar, som jag har fått, och ni ska få äta potatis, så att era magar ska stå som trumskinn, alldeles som om ni gått igenom vattenprovet som vi.⁴

¹ August Strindberg, *Röda rummet* (Trondheim 1997) s.23.

² Alice Lyttkens, *Kvinnan söker sin väg; den svenska kvinnans historia från liberalismen till vår tid* (Stockholm 1974) s.162 ff, s.250

³ <http://www.stockholmslansmuseum.se/faktabanken/huvudstaden-vaxer/> (2011-04-23)

⁴ Strindberg 1997 s.164.

Dessa Strindbergs ord målar fram den skräckbild som var vida spridd bland samhällets högre klasser. Proletariatet växte sig bokstavligen större för var dag som gick, och att de inte längre skulle nöja sig med att leva i misär utan resa sig upp och välta samhället om ända, var en högst levande uppfattning under 1800-talets senare hälft.

Trots rädslan och trots att deras vägar sällan korsades på jämlika villkor hittade den tidens nytänkande krafter – medelklassens liberaler och socialisterna i arbetareklassen - varandra. Båda ideologiernas företrädare var kritiska mot rådande samhällsordning och kämpade för jämlika demokratiska rättigheter. Från båda håll aktiverade man sig i den gryende fackföreningsrörelsen och återfanns i rösträttsrörelsen. Man stötte också på varandra inom delar av det salongsliv som av som var livligt förekommande i den tidens Stockholm. Några av salongerna var till för endast kvinnor och i den här uppsatsen studeras en sådan där möten mellan kvinnor i de olika samhällsklasserna kom till stånd.

1.1. Syfte och frågeställningar

De borgerliga överklasskvinnorna och underklassens arbeterskor levde segregerat och under skilda livsvillkor i Stockholm under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet . Synen på vilka politiska frågor som var de viktigaste och hur den sociala frågan skulle lösas skilde sig mellan de olika samhällsklasserna. Men oavsett bakgrund, så hade kvinnorna begränsade möjligheter att röra sig i den offentliga delen av staden. Trots detta inledde de ett samarbete över klassgränserna i såväl rösträtts- som fredsfrågorna under förra seklets första hälft. För att kunna formera samarbetet måste kvinnorna i de olika samhällsklasserna haft möjligheter att träffas. En av de tidiga mötesplatserna i Stockholm var *Samkväm för kvinnor ur olika yrkesgrupper* vars verksamhet inleddes i mars 1892. Samma år bildades socialdemokratiska Stockholms Allmänna Kvinnoklubb som redan under sitt första år höll öppna möten i politiska frågor och som förutom av de egna medlemmarna besöktes av företrädesvis liberalt sinnade överklasskvinnor. I den här uppsatsen granskas anteckningar och protokoll från båda verksamheterna utifrån tre frågeställningar:

- Vilka hinder fanns för att mötena i samkvämen skulle kunna ske under jämlika villkor?
- Hur konstruerades den borgerliga kvinnan av arbetarkvinnorna och av sig själva?
- Hur konstruerades arbetarkvinnan av sig själva och av de borgerliga kvinnorna?

1.2. Källmaterial

Källmaterialet utgörs dels av mötesanteckningar från *Samkväm för kvinnor ur olika yrkesgrupper*, dels av Stockholm *Allmänna Kvinnoklubb*s protokoll från dess medlemsmöten.

Texterna är skrivna för olika syften, vilket ger ett metodologiskt problem. Samkvämens anteckningar skrevs av de ledande borgerliga kvinnorna med syfte att informera varandra om samkvämens innehåll. Den enda regeln som fanns var att en redogörelse skulle göras efter varje samkväm men den krävde inte, som Kvinnoklubbens protokoll gjorde, något godkännande i efterhand. I huvudsak handlar texterna om vilka inslag av kultur eller föreläsningar som samkvämet hade bjudit på, men det finns också rikligt med personliga iakttagelser.

Det är olika personer som för pennan vilket jag varit medveten om när jag granskat materialet. Jag väljer att, med undantag av Ellen Key, att inte namnge vem som citeras utan använder ordet ledarinna. Detta för att jag gör bedömningen att det inte har någon betydelse för slutsatserna, och för att det riskerar att skapa mer förvirring än klarhet om personerna skulle namnges utan att samtidigt också presenteras närmare.⁵

Kvinnoklubben var och är en förening vars protokoll följer en formell mall och som var offentliga eftersom de lästes upp för godkännande redan på efterföljande möte. Här dominerar beslut som rör klubbens verksamhet men protokollen innehåller även sammanfattade debatter, och rymmer inte några personliga betraktelser. Källmaterialen jämförs i liten omfattning med varandra, utan används huvudsakligen för att undersöka olika delar av frågeställningarna.

Perioden som granskas börjar den 17 juni 1892 när Kvinnoklubben höll sitt första ordinarie möte och avslutas den 4 maj 1900, då en sammanfattning av samkvämen görs och Ellen Key lämnade verksamheten för att resa utomlands.

Kvinnoklubben höll 137 protokollförda medlemsmöten eller i genomsnitt nästan 17 möten om året. Samkvämen redovisade 134 samlingar vilket också blir ungefär 17 samkväm per inbjuden grupp per år. Med andra ord är det ett digert material att studera. Mitt tillvägagångssätt har varit att läsa hela materialet för att sedan koncentrera mig på de delar som rör mina frågeställningar.

⁵ Se Birgit Perssons artikel *Tolfterna – ett systerskap över klassgränserna* i nr 56-57, 1990-91 av tidskriften *Arbetshistoria* för en sådan presentation.

Benämningen tolfterna har kommit att bli liktydig med namnet på samkvämsverksamheten men det är inte den ursprungliga betydelsen. Under den period som studeras i uppsatsen användes ordet som benämning av de borgerliga kvinnor som bjöd in till samkvämen. Det är i den betydelsen som jag använder ordet i den löpande texten. Däremot använder jag den första betydelsen i de fotnoter där jag hänvisar anteckningar från samkvämen.

1.3. Teori och metod

Jag använder mig av en hermeneutisk metod och närläser de olika källtexterna med utgång från Simone de Beauvoirs teori om ”den andra” i de frågeställningar som handlar om att konstruera arbeterskan respektive borgarkvinnan. Även om hon använder den för att visa hur kvinnan konstrueras som motsatsen till mannen anser jag att teorin fungerar för att beskriva hur kvinnor sinsemellan konstruerar den andre utifrån ett klassperspektiv.

De Beauvoir skriver att mänskligheten ”delar sig i två kategorier av individer, vars kläder, ansikten, kroppar, leenden, uppträdanden, intressen och sysselsättningar är uppenbart olika”.⁶ Hon hävdar att ingen människogrupp definierar sig ”som det Ena utan att omedelbart sätta det Andra som sin motpol.”⁷ De Beauvoir menar vidare att det enda sättet för ett subjekt att träda fram är att konstituera den Andre som något oviktigt, d.v.s. som ett objekt. Medan subjektet ser sitt värde och position som självklara, tvingas objektet hela tiden att förhålla sig till dessa för att inte bli underkastad som den Andra.⁸

Människor som drivs av jämlikhetsideal behöver inte se den andra som en lägre stående person. Enligt de Beauvoir väljer man i sådana sammanhang att lägga huvudpunkten på en abstrakt jämlikhet medan den konkreta ojämlikheten hamnar i skymundan. Men i de situationer när det uppstår en konflikt lyfts däremot den konkreta skillnaden fram, medan abstraktionen till och med kan förnekas. Det kan till exempel vara att man gör klasshatet till problemet och inte klasskillnaden. De Beauvoir motiverar det med att det är hart när omöjligt för den som själv inte har blivit diskriminerad att förstå diskrimineringens fulla moraliska och intellektuella verkningar, och hur stor välviljan än må vara, så kan den ene aldrig få full insikt i hur den andres situation är.⁹

⁶ Simone de Beauvoir, *Det andra könet* (Stockholm 2006). s.24.

⁷ Ibid. s.26.

⁸ Ibid. s.27.

⁹ Ibid. s.35.

För att objektet ska kunna frigöra sig måste de rådande föreställningarna och argumenten som har dikterats av den härskande och de härskandes maktpositioner ifrågasättas.¹⁰ Men uppgiften är inte enkel, medger de Beauvoir, eftersom härskaren fungerar som både domare och part i målet.¹¹ Att befinna sig i ställningen som den andra är inte enbart negativ, eftersom den också kan erbjuda fördelar som den normbildande har tillgång till. I sådana fall ställs inga krav på att den andra ska bli en aktiv och handlande individ, ett subjekt istället för ett objekt.¹²

När det handlar om hur skillnaden mellan kvinnor i olika samhällsklasser konstituerades under 1800-talets slut utgår jag från Karin Johannisson. Hon menar att normen för könen utgick från den tidens rådande komplementära teorier där kvinnan stod för passiva egenskaper och mannen för de aktiva. Hon symboliserade kroppen medan han stod för förståndet. Kvinnans egenskaper som omvårdande och känslsam stämde väl överens med synsättet att hennes liv var ämnat för familjelivets stillhet och inte i produktionen eller samhället. De var mannens domäner.¹³

Föreställningen om den passiva kvinnan gick inte att applicera på arbetarklassens kvinnor som blev allt fler och synliga i samhället i takt med industrialiseringens utveckling. De visade upp en sida som inte stämde med normen och istället kom klasstillhörigheten att bli det som särskiljde. Underklassens kvinnor sågs som en enklare sorts människa, fysiskt och psykiskt grövre och råare än den borgerliga klassens; aggressiv, smutsig och sjukdomsspridande, och med detta också farlig. De utmålades närmast som en annan ”ras”. Genom att de kvinnomedicinska böckerna avsedda för borgarhem lyfte fram exempel efter exempel på tjänstekvinnornas osedliga beteende förstärktes den negativa bilden. Blev hon sjuk var det självförvällat av kaffedrickande, dåliga vanor och bristande hygien, medan överklasskvinnans ohälsa berodde på hennes ömtåliga själ. I dåtidens kvinnolitteratur beskrevs också arbetarkvinnan som den annorlunda om än inte i lika mörka toner. I dem gestaltas hon antingen som den utslitna arbetarhustrun eller den gladhågade ogifta arbeterskan.¹⁴

De borgerliga kvinnorna i Tolfternas samkväm skulle sannolikt inte beskriva sig som passiva och deras politiska aktiviteter handlade i mycket om att förändra kvinnans villkor. Oavsett

¹⁰ Ibid. s.33.

¹¹ Ibid. s.31.

¹² Ibid. s.30.

¹³ Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten; Kvinnan, medicinen och fin-de-siecle* (Stockholm 1994) s.16.

¹⁴ Ibid. s.88f. Att den borgerliga normen inte påverkades av de kroppsarbetande kvinnornas handlande visas av att den senare kom att övertas av arbetarklassen.

bakgrund hade de inga stora problem att komma överens om att de lagliga och demokratiska rättigheterna måste bli lika med männens. Däremot gick åsikterna gick isär om huruvida mannen och kvinnan hade samma funktion att fylla i samhället.¹⁵ Men oavsett uppfattning om detta torde alla varit mer eller mindre påverkade av de gällande borgerliga samhällsnormerna och föreställningarna om arbeterskorna.

Jag använder mig också av det resonemang som Ronny Ambjörnsson för, om vikten av att uppfostra arbetarklassen för att minska hatet och klyftan mellan över- och underklassen. Borgarkvinnornas särskilda uppgift var att uppfostra arbetarkvinnorna och lyfta dem moraliskt till de borgerliga idealen och värderingarna för att minska motsättningarna, men också för att de skulle bli mer samvetsgranna tjänarinnor och arbetstagare.¹⁶

1.4. Litteratur och forskningsläge

Till ökad förståelse om det senare 1800-talets Stockholm och tidens rådande värderingar och synsätt har framför allt *Rätten till ordet: En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880-1920* av pedagogen Boel Englund och litteraturvetaren Lena Kåreland, samt *Kvinnor som murbräckor; Idéhistoriska strövtåg med Ellen Key som referenspunkt; Idéhistoriska strövtåg med Ellen Key som referenspunkt* av idéhistorikern Susel Hedström Huveröd bidragit. Som huvudsaklig ciceron genom stadens salongsliv har författaren Gurli Linders *Sällskapsliv i Stockholm under 1880–90-talet* fungerat, men även Englund/Kårelands bok samt historikern och journalisten Henrik Berggrens biografi om Olof Palme; *Underbara dagar framför oss*, har givit inblickar i det. Detsamma gäller journalisten Claes Lundins *Nya Stockholm*. Historikern Yvonne Hirdmans *Vi bygger landet; Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Götrek till Olof Palme* står för lejonparten av faktadelarna om liberalismens och socialismen under seklet senare hälft även om författaren Alf Henrikssons *Svensk historia* och redaktören Torsten Lindfors *Arbetets söner; Pionjärtiden* också har bidragit. I avsnittet som beskriver de liberala kvinnorna har jag använt mig av Englund/Kåreland, Hedström Huveröd och *Ny syn på Ellen Key; 32 texter av 23 författare* med idéhistorikern Siv Hackzell som redaktör. Den del som handlar om arbetarkvinnornas villkor har utredningschefen Anne-Marie Lindgrens och nationalekonomen Marika Lindgren Åsbrinks *Systrar, kamrater! Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer* tjänat som huvudsakligt underlag. För att reda ut vilka frågor som förenade och vilka som särskiljde de två grupperna

¹⁵ Ronny Ambjörnsson, *Samhällsmodern; Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896* (Göteborg 1974) s.250f.

¹⁶ *Ibid.* s.73ff och 84.

av kvinnor har jag nyttjat flera av de tidigare nämnda titlarna, samt idéhistorikern Ronny Ambjörnssons *Samhällsmodern; Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1986*. I undersökningen använder jag mig av avsnittet om Tolfterna i författaren Hulda Floods bok *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* för att vidga bilden. Simone de Beauvoirs *Det andra könet*, Karin Johannissons *Den mörka kontinenten, Kvinnan, medicinen, och fin-de-siècle* och Ambjörnsson svarar för teorierna som jag lutar mig emot.

Utöver de tidigare presenterade titlarna finns inte särdeles många idéhistoriska studier om kvinnors relationer mellan olika klasser. Det mesta som har skrivits hittas inom kvinno- eller arbetarhistoriska områden. Historikern Birgit Petersson 1983 kommer fram till liknande slutsatser som Johannisson om arbetarklassen i sin avhandling *Den farliga underklassen; studier i brott och fattigdom i 1800-talets Sverige*. Det gör även etnologen Birgitta Skarin Frykman i sin studie *Arbetarkultur – Göteborg 1890*.

Hur arbetarkvinnor såg på sig själva har det skrivits ännu mindre om. Här figurerar hon oftast som en bifigur i de historiska eller sociologiska studier som har gjorts. I *Att bli respektabel; Konstruktioner av klass och kön* av sociologen Beverly Skeggs står arbetarkvinnan i Storbritannien och hur hon konstrueras av sig själv och andra i centrum. Kulturhistorikern Ulrika Holgersson undersöker i *Populärkultur och klassamhället: Arbete, klass och kön i svensk dampress i början av 1900-talet* om det finns en mer komplicerad bild av arbetarkvinnan ser ut till skillnad mot de stereotyper som finns i den ”stora berättelsen om klass”. Om Tolfternas verksamhet och deltagare har historikern Birgit Persson skrivit i artikeln *Tolfterna – ett systemskap över klassgränserna* i tidskriften *Arbetarhistoria* nr 56-57.

1.5. Disposition

I kapitel två ges en relativt omfattande bakgrundsbeskrivning som jag ser som behövlig för att sätta undersökningen i sin rätta kontext. Inledningsvis beskriver jag Stockholms utveckling i samt vilka värderingar som var dominerande i tiden. Därefter följer ett stycke om relationerna mellan liberaler och socialister under 1800-talet sista hälft, medan en ytterligare del redogör för det synnerligen aktiva sällskapslivet i Stockholm vilket stod för en stor del av kontaktskapandet inte minst mellan kvinnor. Sedan följer en kort beskrivning av Ellen Key som var upphovskvinnan till samkvämen som undersöks. Därefter följer ett avsnitt vardera som beskriver livsvillkoren för de kvinnor som uppsatsen handlar om; de liberalt sinnade och arbetareklassens kvinnor. Avsnittet som beskriver de politiska frågor som förenade respektive särskiljde de två grupperna av kvinnor avslutar den beskrivande delen. Undersökningen inleds

med en presentation av Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden och av Stockholms Allmänna Kvinnoklubb. Sedan granskas frågan om jämlikhetens möjlighet eller omöjlighet, och det följs av en undersökning hur den borgerliga respektive arbetarkvinnan konstrueras av de två grupperna. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning av de slutsatser undersökningen leder fram till.

2. Bakgrundsbeskrivning

2.1. Stockholm vid förra sekelslutet

Stockholm var en stad som sjöd av utveckling och omvandling under 1800-talets senare delar. Inflyttningen från landsbygden till stadens industrier och arbetstillfällen fick befolkningen att öka år från år. Staden blev en smältdegel för människor från hela landet, där gammalt revs för att ge plats åt nytt. Varuhus såg för första gången dagens ljus i huvudstaden och breda esplanader och boulevarder anlades i staden mellan broarna.¹⁷

Utvecklingen gällde även det tankemässiga, liksom viljan till bildning och kulturella uttryck. De liberala strömningarna blev starkare ju närmare sekelslutet man kom.. Väckelse- och nykterhetsrörelserna utvecklades och arbetarrörelsen gjorde sitt intåg på allvar – och samlade tusen och åter tusen till agitationsmöten i Lilljansskogen och på Ladugårdsgärdet, inte bara på första maj. Tidningar stack upp nästan som svampar ur jorden. Det liberala Aftonbladet och Dagens Nyheter fick konkurrens av vänsterliberala Stockholmstidningen och konservativa Svenska Dagbladet. Verdandis småskrifter lyfte frågor som frihet, arbetarskydd, sexualitet.¹⁸ Fredrika Bremersförbundets Dagny debatterade kvinnas rättigheter. Tidskriften Ord och bild får stå som exempel för de tidskrifter där det fördes samtal om litteratur och konst.¹⁹

Bokutgivningen ökade och vid sekelslutet fanns hundratalet förläggare i en stad med 300 000 invånare.²⁰ Samhällskritiker som August Strindberg, Anne-Charlotte Leffler och Gustaf av Geijerstam i 1880-talets författargrupp *Det unga Sverige* skrev så att pennorna glödde: även om upplagorna var små var förändringsviljan stark.²¹

När det sista decenniet inleddes har Kungliga Dramatiska teatern fått konkurrens av fem andra scener. Restauranger blev samlingsplatser för skribenter, författare, konstnärer och andra

¹⁷ Boel Englund/Lena Kåreland, *Rätten till ordet; en kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor* (Stockholm 2008) s.27.

¹⁸ Susel Hedström Huveröd, *Kvinnor som murbräckor; idéhistoriska strövtåg med Ellen Key som referenspunkt* (Stockholm 1989) s.16f och s.76 samt Englund/Kåreland 2008 s.81.

¹⁹ Englund/Kåreland 2008 s.83.

²⁰ Ibid. s.66.

²¹ Ibid. s.55 samt fotnot 7.

radikala intellektuella: I vimlet på Hotell Rydberg, Restaurant du Nord och Hotel Anglais kunde man lika gärna möta Selma Lagerlöf eller August Strindberg som Hjalmar Branting.²² Vitterhetsakademin, Stockholms högskola och Arbetarinstitutet ordnade föreläsningar och salarna fylldes av bildningshungriga stockholmare, kvinnor som män, arbetare som medelklass.²³

Som August Strindbergs ord i inledningen visar var Stockholm en segregerad stad. Arbetarna bodde på Söder och Kungsholmen där även industrier av skilda slag fanns. Den högre medelklassen och överklassen huserade vid Skeppsbron och kvarteren kring Drottninggatan, men vid sekelslutet blev Östermalm med sina nya stenhus deras nya kvarter.²⁴ För många av de intellektuella stavades postadressen Djursholm där det på bröderna Henrik och Sven Palmes initiativ skapades ett boende i väl tilltagna villor på lika stora tomter.²⁵

Segregationen gjorde sig gällande även könen vare sig det handlade om politik, arbete, nöjen eller annat socialt liv. Männen fanns i det offentliga rummet medan kvinnans domäner fanns innanför hemmets fyra väggar.²⁶ Visst fanns det kvinnor som struntade i konvensen, men den bjöd att manlig eskort var ett måste för den kvinna som skulle till någon av stadens teatrar eller besöka en restaurang.

2.2. En stad med borgerliga värderingar och normer

De borgerliga åsikterna och den borgerliga livsstilen var normen i kulturen, politiken och därmed i det offentliga rummet. Idealerna var att det var den egna kraften och förmågan som skapade framgång och lycka, motsatsen till adelns ärvda rättigheter. Var och en bar ansvaret eller skulden för sitt livsöde och individualismens flagga som hålls högst.

Men när det kom till familjeliv och den privata sfären hölls de religiösa värderingarna högt, framför allt när det gällde kvinnans roll. För henne fanns bara uppgiften att vara maka och ansvara för att ordna ett trivsamt hem där mannen kunde vila efter dagens förrättade värv. Det föll också på henne att skapa en trygg miljö för barnen och fostra dem till goda samhällsmedborgare.

Men kvinnans roll som hemmets skapare var under omförhandling. Dels berodde det på de liberala idéströmningarna om individens rättigheter som samlade både män och kvinnor som

²² Ibid. s.38f. För Selma Lagerlöf och andra kvinnor krävdes dock manligt sällskap.

²³ Ibid. s.37 och Hedström Huveröd 1989 s.68.

²⁴ Ibid. s.2 ff.

²⁵ Hedström Huveröd 1989 s.106.

²⁶ Englund/Kåreland 2008 s.22.

ansåg att de skulle gälla även för kvinnor. Dels berodde det på att det rådde mansunderskott i befolkningen vilket minskade möjligheterna för medel- och överklassens kvinnor att få sin försörjning genom giftermål.²⁷

De filantropiska välgörenhetsrörelserna var vanligt förekommande och gav en möjlighet för överklasskvinnorna att aktivera sig i samhällslivet. Förutom den välgörenhet för att lindra hunger och nöd som de bedrev, såg de som sin uppgift att lära ut de goda borgerliga värderingarna ordning, flit sedlighet och nykterhet. Att uppfostra underklassen var viktigt för att avvärja det hot om samhällsförändring som man oroade sig för.²⁸

2.3. Sällskapsliv i Stockholm

En inblick i livet i Stockholm i slutet av 1800-talet får man genom att kliva in i det sjudande sällskapslivet. I boken *”Underbara dagar framför oss”* beskrivs hur paret Hanna och Sven Palme skapar en ”påtagligt intellektuell och kosmopolitisk hemmiljö” i sitt hus i Djursholm. Där sågs Strindberg, Lagerlöf, Key och von Heidenstam liksom en strid ström av utländska gäster för samtal och informellt umgänge.²⁹

Hanna Palme, som var kommen från den finlandsvenska adeln och en av deltagarna i samkvämen, var också aktiv i rörelsen för kvinnlig rösträtt och engagerad i frågor om hemlivet och inte minst hur hushållsarbetet kunde bli mer effektivt.³⁰ Liberalen Sven Palme litade på upplysning och vetenskap, var som många andra inspirerad av John Stuart Mill, och satt i ledningen av Arbetarinstitutet som verkade för bildning för de breda lagren av människor. Båda var goda representanter för motståndet mot den tidens konservativt dominerade protektionistiska politik som värnade om tullar, kungamakten och religionens överhöghet.³¹

Utbudet av bjudningar i huvudstaden var rikligt och en betydande del av det kulturella livet levdes i de borgerliga hemmen. Detta varken helt privata eller helt offentliga sällskapsliv skapade en möjlighet för kvinnorna att delta utan manligt förkläde.³² De största och omtalade av alla salonger var de årliga curmanska mottagningarna där hundratalet av eliten inom vetenskap, konst och litteratur frotterade sig med varandra. Dess motsats var de som kallade

²⁷ Johannisson 1994 s.90. Sverige var ett utvandrarnland och de var i första hand män som flyttade till bl.a. USA.

²⁸ Jens Rydström/David Tjäder, *Kvinnor, män och alla andra; en svensk genushistoria* (Lund 2009) s.86.

²⁹ Henrik Berggren, *Underbara dagar framför oss* (Stockholm 2010) s.28.

³⁰ Siv Hackzell, *Ny syn på Ellen Key; 32 texter av 23 författare* (Nacka 2000) s.69. Hanna Palme var aktiv i samkvämen i 67 år; från starten 1892 fram till sin död 1959.

³¹ Berggren 2010 s.26.

³² Englund/Kårelund 2008 s.42.

sig Juntan, en krets bestående av ett tiotal kulturpersonligheter med Ellen Key i ledande position.³³

Däremellan fanns sällskap som Heimdall dit även näringslivets företrädare bjöds in för att samspråka med den kulturella världen och ”Svältringen” där företrädesvis radikala publicister och författare möttes.³⁴ Sällskapet Nya Idun var en sammanslutning för andligt utbyte mellan bildade kvinnor från olika delar av samhället som delade en positiv syn på framåtskridande och utveckling.³⁵

Men här fanns också politiska supéer med en bas från bredare folklager. Till Arbetarinstitutets vingård bjöd Anton Nyström med maka in politiker, professorer och arbetare med syfte att lära känna varandra och tillsammans verka för en och samma demokrati. Där kunde man se andrakammarledamoten Emil Key, Ellen Keys far, minglande med institutets vaktmästare.³⁶ Det liberala Aftonbladets huvudredaktör Harald Sohlman höll supéer i samma anda där hela personalen bjöds in tillsammans med för tiden intressanta personer.³⁷ Samkvämen som studeras närmare i denna uppsats, går i samma tecken. De blev en mötesplats för kvinnor ”inom de så kallade underklassen och den så kallade öfverklassen”.³⁸

Det var många namn som återkom oavsett vilken salong eller vilket sällskap det talades om. Om man skulle lägga eventuella medlemsmatriklar bredvid varandra skulle man hitta författare som Anne-Charlotte Leffler, Victor Rydberg, August Strindberg liksom kända personer som Ellen Key, Anton Nyström, Harald Sohlman och makarna Palme i många av dem. Cirklarna i Stockholm var inte stora på den tiden det begav sig.³⁹

Linder skriver om hur detta liv skapade möten mellan liberaler och högermän, mellan personer från samhällets olika delar och gav också de från enklare förhållanden möjligheter att umgås med ”märkesmän”, precis som kvinnor med olika livslotter och från olika generationer kunde mötas. Att hon inte nämner socialister kan tolkas som att det ännu inte var riktigt rumsrent att bjuda in dem. Detta aktiva liv splittrades under det tidiga 1900-talet, och Linder tror att berodde på att man blev fast i partifällorna på ett sätt som man inte varit

³³ Gurli Linder, *Sällskapsliv i Stockholm på 1800- och 1890-talen* (Stockholm 1918) s.22 och s.96.

³⁴ Englund/Kåreland 2008 s 43.

³⁵ Ibid. s.37. Sedan tidigare fanns det manliga sällskapet Idun.

³⁶ Linder 1918 s.10.

³⁷ Ibid. s.15.

³⁸ Tolfterna, Volym 5 1900-04-17 kommentar av Ellen Key.

³⁹ Linder 1918 passim.

tidigare.⁴⁰ Samkvämen för kvinnorna drabbades däremot inte av sotdöden hon beskriver utan levde kvar till 1964 när det 757:e och sista samkvämet hölls.⁴¹

2.4. Liberaler och socialister under 1800-talets slut

Under seklets sista hälft blåste vindar av förändring allt starkare och den rådande konservativa politiska ordningen ifrågasattes av både liberaler och socialister. Även om de frissinnade hade lyckats driva igenom förändringen från ståndsriksdagen till ett representativt tvåkammerssystem på 1860-talet, var man inte tillfreds. Röst- och representationsrätten var inte jämlik utan beroende av inkomst, egendom och kön. Bara tjugo procent av männen kunde väljas till riksdagsledamöter medan kvinnor inte hade den minsta möjlighet.⁴²

Även i andra politiska frågor höjdes röster från både socialistiskt och liberalt håll. I den senare gruppen fanns representanter i riksdagen som ställde krav på ökad frihandel, näringsfrihet, förbättrad folkundervisning och många av dem stod även för kvinnors lika rättigheter.⁴³ Med industrialismens allt större utbredning under 1800-talet senare hälft blev den ”sociala frågan” allt viktigare i och med att allt fler människor lämnade landsbygden för att söka sin utkomst i städernas fabriker. I spåren av den snabba urbaniseringens följde trångboddhet och perioder av arbetslöshet för arbetarna, som förde med sig alkoholmissbruk, matbrist och social misär - bidragande faktorer till att socialismens på allvar slog rot i Sverige.⁴⁴ Med sekulariseringen och avskaffandet av den lutherska kyrkans monopol förlorade även den kristna tanken, att jämlikheten bara kunde nås i livet efter detta, sin allenarådande ställning, vilket också hade betydelse för att August Palm och andra likasinnade agitatorer lyckades samla och organisera människor under 1800-talets sista decennier.⁴⁵

Gränserna mellan liberaler och socialister inom arbetarrörelsen var inledningsvis inte skarpa. Man var båda i opposition mot den rådande samhällsordningen, även om lösningarna formulerades på olika sätt. I den fackliga organiseringen hittas företrädare för båda ideologierna och de allra första föreningarna som bildades, med typograferna först i raden 1846, bar prägel av ett liberalt bildningsideal och av hjälp till självhjälp.⁴⁶ Den praktiska

⁴⁰ Ibid. s.65.

⁴¹ Hackzell 2007 s.77.

⁴² Alf Henriksson, *Svensk historia II* (Stockholm 1963) s.804.

⁴³ Yvonne Hirdman, *Vi bygger landet, Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Götrek till Olof Palme* (Stockholm 1988) s. 21.

⁴⁴Ibid. s.17. I arbetarförfattaren Maria Sandels bok *Vid svältgränsen och andra berättelser* skildras hur villkoren kunde te sig.

⁴⁵ Ibid. s.19.

⁴⁶ Ibid. s.26.

politik som bedrevs handlade om inrättandet av arbetskooperativ, sjukkassor och aftonskolor.⁴⁷

Samarbetet mellan företrädare för de båda ideologiska lärorna var inledningsvis gott. I den kommitté som August Palm tillsatte 1882 i Stockholm, med uppgift att formulera förslag till ”Program och stadgar för fackföreningar för arbetare” ingick även läkaren och positivisten Anton Nyström, den liberala arbetarrörelsens frontfigur. Hans medverkan satte avtryck och förslaget som sedan godkändes innehöll tydliga liberala skrivningar: syftet var att ”tillgodose såväl yrkets som arbetarnas och arbetsgivarnas intressen” och målet ”höjandet av såväl materiell som andlig standard”. Programmet togs dock inte emot odelat positivt utan en av de första stridsfrågorna inom den spirande socialdemokratien var hur man skulle förhålla sig till liberalerna, och huruvida även fackföreningarna skulle vara en del av den politiska kampen var en del av frågeställningen.⁴⁸

Skiljelinjen mellan de två åsikterna kan förenklat sägas gälla vilken väg som var den som ledde till arbetarklassens frigörelse. Liberalerna såg sina avreglerings- och bildningsreformer som metoden för att lösa den sociala frågan.⁴⁹ Under den liberala arbetarrörelsens höjdpunkt på 80-talet hävdade Nyström att strejker och fientlighet inte ledde till något bättre när han i ett sammanhang agiterade för bildandet av ett Arbetarinstitut i Stockholm.⁵⁰

Mot den liberala synen stod den socialistiska om klasskamp. Bildning kunde vara bra i sig men ändrade inte på rådande samhällsförhållanden. Arbetet var källan till all rikedom och det var arbetarna själva som skulle skörda de vinster som blev, istället för att de skulle rinna ner i kapitalisternas börsar. Dessutom ansåg man i marxistisk anda att arbetarklassens befrielse måste vara dess eget verk.⁵¹

Inom den Fackliga Centralorganisationen (FCO) i Stockholm pågick under några år på 1880-talet diskussioner om de liberala och socialistiska idéerna gick att förena och 1886 satte man ner foten. Då skedde en brytning mellan August Palm och den vänsterliberala ”bildade intelligentian” som sökt sig till socialdemokratien.⁵² Det banade vägen för FCO att ta ställning för socialismen som det bästa för arbetarklassens intressen, vilket i sin tur ledde till att

⁴⁷ Lindfors, Torsten, *Arbetets söner; Pionjärtiden* (Stockholm 1956) s.104.

⁴⁸ Hirdman 1988 s.37.

⁴⁹ Ibid. s.21.

⁵⁰ Ibid. s.38 och s.51.

⁵¹ Ibid. s.57

⁵² Ibid. s.37.

fackföreningarna blev en del av den politiska kraftmätningen.⁵³ Landsorganisationen fattade efter interna strider år 1900 beslutet att LO skulle byggas på en socialdemokratisk värdegrund och att man skulle verka för att fackföreningarna anslöt sig till ortens arbetarekommun.⁵⁴ De gemensamma intressen som skulle tillgodoses i de första stadgarna var som bortblåsta under seklets sista årtionde då klasskampen hårdnade och drygt 840 arbetskonflikter ägde rum.⁵⁵

Det fanns revolutionära idéer inom det socialdemokratiska partiet men de var inte dominerande, utan man såg rösträtten som ett medel att lösa rådande samhällsörättvisor. Rösträttskravet slogs fast redan på den första socialdemokratiska kongressen 1889.⁵⁶ Under påföljande år fanns en debatt om det organiserade våldets eller den fredliga vägen var den bästa taktiken och vid flera av kongresserna fram till 1900-talets början upprepades beslutet att våld inte var något alternativ innan man uttömt de fredliga möjligheterna.⁵⁷

I kampen för allmän rösträtt fanns ett samarbete mellan liberalerna och socialdemokraterna genom de så kallade folkrikisdagarna som genomfördes 1893 och 1896. Men i den formen tog det slut när liberalerna röstade ner förslaget om en storstrejk som påtryckningsmedel för saken. Däremot fanns en liberalsocialdemokratisk riksdagslista som samma år ledde till att socialdemokraten Hjalmar Branting blev vald till Riksdagen.⁵⁸

Trots att man inom arbetarrörelsen fattade beslut som ledde till att man tog avstånd från liberalerna fanns som tidigare framgått andra kontaktytor för socialister och liberaler. Många av de ledande inom den politiska grenen av socialismen kom själva från den liberala borgarklassen och deltog i Stockholms sällskapsliv. När Arbetarinstitutet väl hade bildats varnade August Palm för de irrläror som spreds till proletariatet av doktor Nyström, men när det uppstod ekonomiska problem var det Hjalmar Branting som öppnade plånboken och delade med sig av sitt fadersarv. Och arbetare och arbeterskor strömmade till i stora skaror och deltog i den folkbildningsverksamhet som Nyström hade ivrat för, i vilken bland annat Ellen Key var en regelbundet återkommande talare.⁵⁹

⁵³ Ibid. s.39 och s.51. Bara 50 av Stockholms cirka 260 fackföreningar var representerade på Socialdemokraternas konstituerande kongress i april 1889.

⁵⁴ Ibid. s.54.

⁵⁵ Ibid. s.52.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid. s.59ff.

⁵⁸ Lindfors 1956 s.274f.

⁵⁹ Hedström Huveröd 1989 s.66ff.

2.5. Ellen Key – en kort beskrivning

Hösten 1866, samma år som Ellen Key fyllde nitton år kom hon till Stockholm med sin far Emil Key för första gången. Fram till dess hade hon levt sitt liv på Sundsholms Säteri i Östra Småland och från tidiga barnsben undervisats av guvernanter. Hennes uppfostran var ovanlig eftersom familjens döttrar behandlades i stort sett på samma sätt som sönerna; strängt men med ett stort mått av frihet. Familjen hade ett stort bibliotek och där grundlade Ellen Key det läsintresse som följde henne resten av livet.⁶⁰ Att hon tidigt var intresserad av folkbildning och undervisning visas av att hon i tonåren startade en söndagsskola för godsets arbetarungdomar.⁶¹

I Stockholm fungerade hon som faderns skrivbiträde och lärde genom honom känna liberala politiker, och skapade snart en egen vännekrets som under tidiga 70-talet diskuterade liberalismen, materialismen, kvinnans frihet och andra av tidens idéer. Ellen Key blev under åren bekant med radikala 80-talsförfattare som Ann-Charlotte Edgren-Leffler och Axel Lundgren, men även socialister som Hjalmar Branting. Ett vänskapsförhållande som inleddes med den gifte Urban von Feilitzen 1875 upprätthölls genom intensiv brevväxling och övergick i kärlek avbröts vid mitten av 80-talet. Efter det tycks Key ha levt utan kärleksrelationer till män.⁶²

I åttiotalets inledning började Ellen Key både att undervisa i en flickskola och att föreläsa på Arbetarinstitutet. Men inte bara där, Key var en ofta anlita av godtemplare, kvinnoklubbar och studentföreningar hos vilka hon föreläste i något av sitt rika urval av dagsaktuella, litterära eller kulturella ämnen. Hon hade åsikter om det mesta, medverkade i radikala tidskrifter och publicerade flera av sina föreläsningar, som ett om den gifta kvinnan äganderätt, ett om försvar för yttrandefriheten och ett om individualismen och socialismen. Skriften *Missbrukad kvinnokraft* gav henne många motståndare inom den borgerliga kvinnorörelsen eftersom hon i den ifrågasatte den likhetspolitik som dessa drev och framhöll istället moderlighetens ideal med barnuppfostran som en av kvinnans viktigaste uppgifter.⁶³

Ellen Key första maj-talade redan 1894 men blev aldrig uttalad socialist. Inte heller tog hon öppet ställning för liberalismen utan stod med ett ben i vardera ideologin. Hon värjde inte för att efter eget huvud ta ställning i stort sett alla av tidens kontroversiella frågor vilket gav

⁶⁰ Englund/Kåreland s.181.

⁶¹ Ambjörnsson 1974 s.122f. Där undervisade hon om de ämnen hon själv läste eller lärde om, som litteratur och geografi. Keys söndagsskola ska inte sammanblandas med konfessionella sådana.

⁶² Ibid. s.125.

⁶³ Ibid. s.250f.

henne både vänner och ovänner. Men hon var ingen långsint person utan hennes dörr stod öppen för alla på söndagseftermiddagarna då hon höll salong i hemmet på Valhallavägen. Ellen Key beskrivs av Englund/Kåreland som spindeln i Stockholms kulturella och intellektuella nät.⁶⁴

2.6. De borgerliga kvinnorna

Samkvämens borgerliga kvinnor kom ur Ellen Keys breda bekantskapskrets. En del av dem var pedagoger, andra konstnärinnor och några var engagerade i sociala verksamheter. Många av dem hade en liberal politisk åskådning och/eller kämpade för kvinnors lika rättigheter. De allra flesta av dem som var med från början var även medlemmar i Sällskapet Nya Idun.⁶⁵ Liksom de flesta andra kvinnor som återfanns i den liberala kvinnorörelsen och den mer radikala kulturvärlden kom de alla från samhällets övre skikt. En majoritet hade sin bakgrund i intellektuell överklass men det var inte ovanligt att man var sprungen från en tjänstemannafamilj eller från en godsägarmiljö. Kvinnor med arbetarklassbakgrund däremot lyste med sin frånvaro.⁶⁶

Det betydde för den skull inte att alla dessa kvinnor hade sin försörjning tryggad. Bakom klassbeteckningarna dolde sig familjer som hamnat i ekonomiska olägenheter. Ett exempel är Anna Whitlock, en av kvinnorna i samkvämen, som kom att starta en framgångsrik samskola. Hennes far som var affärsman konkursade i hennes barndom och modern tvingas bidra till familjeförsörjningen.⁶⁷

Majoriteten av kvinnorna var gifta medan andra, framförallt lärarinnor som Ellen Key, förblev ogifta livet igenom. Ibland på grund av omöjlig kärlek, ibland kanske för att förbli myndig (en gift kvinna var omyndig) eller helt enkelt på grund av det mansunderskott som rådde i Sverige. Trots att skilsmässa var en utmanande handling förekom det bland kvinnorna.⁶⁸ Att de hade barn var inget hinder för arbetet eftersom en barnjungfru i hemmet var en självklarhet.⁶⁹ Däremot bidrog den rådande normen till att många av de kvinnor som gifte sig tvingades att avbryta sina studier eller lämna sitt arbete för att göra det som var hennes uppgift; att sköta hemmet.⁷⁰

⁶⁴ Englund/Kåreland 2008, s.180f.

⁶⁵ Hackzell 2000 s.68.

⁶⁶ Englund/Kåreland 2008 tabell I, s.105.

⁶⁷ Hedström Huveröd 1989 s.92ff.

⁶⁸ Englund/Kåreland 2008 tabell 2, s.108.

⁶⁹ Ibid. s.109.

⁷⁰ Ibid. s.149.

Om det för arbetarkvinnorna var självklart att söka sig till fackföreningar och det socialdemokratiska partiet för att få utlopp för sina krav om samhällsförändring, var inte vägen fram lika given för de kvinnor ur borgar- och överklassen som drogs till de liberala idéerna - ännu fanns inget liberalt parti utan ett sådant bildades inte förrän 1900.⁷¹ Däremot det fanns andra forum där kvinnor kunde mötas, utbyta idéer och driva politiska krav.

Borgerskapets och överklassens ogifta kvinnor kunde söka sig till de högre utbildningar som fanns till buds för att sedan arbeta som lärare eller guvernant. Sådana utbildningar, exempelvis det högre lärarinneseminarier, kom inte bara att fylla en funktion som en av de få vägarna till högre utbildning, utan blev även en plats där kvinnorna skaffade sig vänner och för första gången bildade sina egna nätverk. Tidigare hade deras kontaktytor grundats på antingen släkterelationer eller makens umgängeskrets. De band som skapades mellan den högre medelklassens kvinnor under utbildningen följde med ut i förenings- och sällskapslivet.⁷²

Fredrika-Bremer-förbundets sammankomster och dess tidskrift Dagny var ett annat forum för borgerlighetens kvinnor att kommunicera med varandra. Sällskapet Nya Idun som bildades 1885 blev ett helt nytt sätt för kvinnorna att, om inte att fullt ut leva ett uteliv, så åtminstone träffas utanför hemmet och för sig själva. En lördag i månaden samlades medlemmarna under musikens och konstens tecken. Föredrag i olika ämnen var regelbundet återkommande liksom diskussioner i ämnen som föreslogs av medlemmarna.⁷³

Det är i föreningsliv som detta som kvinnorna formerade sina politiska projekt. Den som är medlem i Fredrika-Bremer-förbundet hittades sedan även med i Sällskapet Nya Iduns rullor.⁷⁴ Några valde att vara aktiva inom sociala föreningar som Röda Korset medan andra återfanns i folkbildningsorganisationer, och även de samlades i Sällskapet Nya Idun.⁷⁵

Att det allra flesta radikala intellektuella kvinnor på något sätt kände varandra visar Englund/Kåreland i *Rätten till ordet*, där de har granskat kvinnor som verkade som pedagoger och skribenter eller författare i sekelskiftets Stockholm. I boken finns ett diagram som visar kontakterna mellan dessa kvinnor. När man granskar det är linjerna mellan de olika namnen så tätt dragna att det inte går att urskilja den ena linjen från den andra.

⁷¹ Hirdman 1988 s.64.

⁷² Englund/Kåreland 2008 s.122.

⁷³ Claes Lundin, *Nya Stockholm* (Stockholm 1890) s.340.

⁷⁴ Englund/Kåreland 2008 s.128.

⁷⁵ Ibid. s.111 diagram I.

2.7. Kvinnorna i Stockholms Allmänna kvinnoklubb

Arbetarkvinnorna som bjöds in till samkvämen under 1890-talet kom från Stockholms Allmänna Kvinnoklubb eller från någon av de fackföreningar som organiserade kvinnor.⁷⁶ Till skillnad från det socialdemokratiska moderpartiet fanns, med några få undantag, inte något inslag av akademiker i Stockholms Allmänna kvinnoklubb de första åren.⁷⁷ De som hittas i medlemsmatrikeln är arbeterskor eller fruar till arbetare. I protokollen ser man yrkestitlar som tobaksarbeterska och sömmerska, hjälpfru och baderska, bygghantlangare och strykerska.⁷⁸

En majoritet av dem var gifta med män som var aktiva i rörelsen, men för den skull ska man inte vara för snabb att dra slutsatsen att det var genom männen som kvinnorna valt att organisera sig. Man hittar nämligen ofta en särskild sorts kritik i både de fackliga och politiska kvinnoorganisationernas protokoll från de tidiga åren. Den handlade om att männen inte var intresserade av att låta döttrar och fruar gå på möten och ännu mindre väljas till uppdrag.⁷⁹

En tredjedel av medlemmarna var ogifta och många av dem fick sin utkomst i tobaksfabriker och bryggerier, som sömmerskor och tvätterskor. Anna Johansson-Visborg, som deltog i samkvämen, får stå modell för hur livet för de ogifta medlemmarna i Kvinnoklubben kunde te sig. Som så många andra hade hon lämnat hembygden för att arbeta i Stockholm där hon så småningom blev anställd på Hornsbergs bryggeri och lastade flaskor på ölutkörarnas kärror. Arbetsdagen började halv sex på morgonen och kunde i värsta fall sluta fjorton timmar senare, sex dagar i veckan. Egen bostad var knappast att tänka på utan hon delade en tvårummare med nio andra kvinnor.⁸⁰

De gifta kvinnorna arbetade sällan i fabrikerna. Utan barnomsorg och med ansvar för ett tungt hushållsarbete som tog mycket tid i anspråk var det närmast omöjligt med de långa arbetsdagar som industriarbetet innebar. Men arbetade gjorde de likaväl. När mannens lön

⁷⁶ Tolfterna, volym 1, odaterat inlägg 1892. Stockholms Allmänna Kvinnoklubben kommer framledes att benämnas Kvinnoklubben.

⁷⁷ Anne-Marie Lindgren/Marika Lindgren Åsbrink, *Systrar, kamrater! Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer* (Stockholm 2007) s.10. Undantaget var Kata Dahlström som hörde hemma i högre medelklass och Emilia Rathou som var lärarinna. I Skåne fanns Emma Danielsson som hade borgerlig småstadsbakgrund.

⁷⁸ Stockholms Allmänna kvinnoklubb, SAKK, protokoll 1892 -1893.

⁷⁹ Lindgren/Lindgren Åsbrink 2007 s.44f.

⁸⁰ Ibid. s.288.

inte räckte till att mätta familjens munnar – vilket var ett normaltillstånd för de många – blev hemsömnad, tvätt och städning åt bättre beställda sättet att dryga ut kassan.⁸¹

På liknande sätt drog sig också en del unga änkor med barn fram, eller andra ensamstående kvinnor med försörjningsansvar för gamla föräldrar eller syskon. Elin Engström som var med och startade Kvinnoklubben och med i samkvämens verksamhet var en av dem. Hennes make dog i lungshot 1889 och 29 år gammal lämnades hon att ensam ta hand och försörja sex minderåriga barn. Hon fick ett lågt tilltaget understöd från fattigvården, hade ett deltidsjobb med bland annat städning på tidningen Social-demokraten, sydde fanor åt olika föreningar i arbetarrörelsen och hjälpte mot betalning andra människor att skriva till myndigheter. Hon skurade och tvättade åt de bättre bemedlade. Men det räckte inte och hon nödgades lämna bort den äldsta sonen och en av döttrarna på barnhem för att alla inte skulle tvingas svälta. Inte nog med att hon tvingades fatta ett tungt beslut, hon tvingades också, liksom andra i samma situation, fläka ut sitt armod för kommunen för att få tillstånd till det. För barnhemsplaceringarna betydde att någon annan fick ansvara för kostnaden för de fattigaste arbetarefamiljernas barn.⁸²

Något samhälleligt skyddsnät vid sjukdom eller arbetslöshet värt namnet fanns inte, inte heller fanns några större strejkkassor hos vid den tiden unga fackföreningarna. I slutet av 1800-talet fanns en aktiv folkrörelse för frivilliga sjuk- och begravningskassor, men även den som hade råd med avgiften kunde inte räkna med någon större ersättning.⁸³ I Kvinnoklubbens protokoll kan man nu och då läsa om hur de startade listor för penninginsamling till en sjuk eller arbetslös medlem, eller till stöd för strejkande kamrater.⁸⁴

Arbetarklassen var lika lite homogen under 1800-talet som den är idag. Här fanns en skala från hantverkskunniga arbetare med löner som mättade familjens behov och kanske gav en liten slant över, till grovarbetare som inte fick ihop ekonomin och många däremellan. Men oavsett om en kvinna gjorde samma arbete som en man eller arbetade med något annat så hade hon alltid lägre lön än männen. I de studier som gjordes 1880 och 1890 av

⁸¹ Ibid. s.11f.

⁸² Ibid. s.202ff. Barnhemmen eller uppfostringsanstalterna där barnen hamnade finansierades vanligen genom donationer av de mer förmögna i samhället. För att en placering skulle komma i fråga krävdes att barnet inte var vanartigt, och oftast att det skulle vara inomäktenskapligt. Institutionen tog över målsmannaskapet för barnet vilket betydde att om familjens ekonomi förbättrades var det barnhemmets som bestämde om barnet fick komma hem igen. Under placeringen hade föräldrarna besöksrätt fyra gånger om året. I Stockholm 1889 fanns 3 268 barn placerade i samhällets försorg, enligt Claes Lundin 1890, s. 610.

⁸³ Ibid. s.13.

⁸⁴ Stockholms Allmänna Kvinnoklubb, *protokoll*. Den första insamlingen gjordes 16 januari 1893.

arbetarbefolkningens villkor, förundrades man över hur kvinnorna över huvudtaget klarade av att leva på det lilla de fick i lön.⁸⁵

Trots långa dagar och dåliga löner var inte livet endast en kamp om bröd utan här fanns tid till såväl den politiska och fackliga aktiviteten som tid för nöjen och bildning. Kvinnoklubbens egna fester och danskvällar gav stunder av förströelse.⁸⁶ Under 1890-talet erbjöd det nystartade Arbetarinstitutet (med uppropen ”Arbetarklassens upplysning! Tanke- och forskningsfrihet! Fosterlandets väl” väl synliga över talarstolen) populärvetenskapliga föreläsningar fyra dagar i veckan som lockade både kvinnliga och manliga arbetare. Ibland i så stora skaror att en del av besökarna fick vända i dörren för att det inte fanns plats.⁸⁷ Samkvämen som undersöks i uppsatsen var ett annat rum som erbjöd både bildning och nöje.

2.8. De politiska intressesfärerna – vad förenade och vad drog isär?

Trots de nästan diametralt skilda livsvillkoren fanns det sådant som förenade kvinnor över klassgränserna. Emilia Rathou som inledningstalade på mötet där beslutet om att bilda Kvinnoklubben fattades citerades i Social-Demokraten följande dag:

Männen i allmänhet behandla oss kvinnor som underordnade varelser och alldeles lika arbete betalas mindre om de utföras af kvinnor än om de utföras av män. Själva socialdemokratin behandla oss kvinnor öfverlägset, de säga: de gifves icke en särskild kvinnofråga, utan blott en social fråga och den är gemensam för kvinnor och män. SÅ låter det i teorin, på talarestolen, men i praktiken går det inte härefter, utan kvinnorna *bli* tillbakasatta av socialdemokraterna, äfven i utlandet och här hemma.⁸⁸

Synen på att mannen var överlägsen kvinnan var inte något som bara förbannades av Kvinnoklubben utan uppfattningen delades av de liberala kvinnorna. Båda grupperna kämpade för rätten att bli behandlade som likvärdiga och för att få samma rättigheter som männen inom arbetslivet och politiken.⁸⁹ Men även om grundprinciperna delades av liberala och socialdemokratiska kvinnor såg striderna olika ut.

Kvinnors rörelsefält ökade under 1800-talets senare hälft genom att flera lagar ändrades. Från och med 1872 fick kvinnan själv välja make, året efter kunde hon studera vid universitet och ytterligare elva år senare sänktes myndighetsåldern för en ogift kvinna till 21 år. Dock var inte all särslagstiftning borta och två av de största orättvisorna enligt liberalerna var att var att en kvinna blev omyndig vid giftermål, och att kvinnan inte hade tillträde till alla statliga tjänster

⁸⁵ Lindgren/Lindgren Åsbrink 2007 s.13.

⁸⁶ Ibid. s.48.

⁸⁷ Hedström Huveröd 1989 s. 67f.

⁸⁸ Social-demokraten 1892-06-13.

⁸⁹ Lindgren/Lindgren Åsbrink 2007 s.28.

eller hela utbildningsväsendet. Detta var de politiska frågorna som drevs av den borgerliga kvinnorörelsen från mitten av 1800-talet till en bit in på 1900-talet.⁹⁰

Arbetarkvinnornas tankar upptogs inte i första hand av rätten till högre utbildning eller rätt till alla arbeten. För dem hamnade det som rörde arbetsvillkor, löner och facklig förhandlingsrätt högre upp på dagordningen än de principiella rättigheterna som ändå inte skulle påverka deras liv i någon större mån.⁹¹

Lika lön för samma arbete oberoende av kön, som Rathou nämnde i sitt inledningsanförande, var en punkt där man var enig om principen, men frågan drevs inte över klassgränserna. För borgarkvinnorna var frågan om lika lön för folkskollärarna en politisk fråga eftersom riksdagen beslutade om lärarlönerna, medan den för arbetarkvinnorna handlade om facklig kamp och organisering för att bli starka mot en privat arbetsgivare. Men för båda grupperna handlade det om att ta strid mot männen som ansågs sig vara värda högre lön oavsett arbete. För arbetarkvinnorna blev kampen dubbel, mot männen inom arbetarrörelsen och mot arbetsgivarna.

Kvinnors rösträtt var en annan förenande fråga och som var ett av den nybildade Kvinnoklubbens första politiska krav.⁹² Men även här fanns en skiljelinje. Bland borgarkvinnornas rösträttskämpar fanns uppfattningen att kvinnor skulle få lika rösträtt under rådande ordning. Det vill säga att kravet om inkomst eller förmögenhet, ”klasstrecket”, skulle finnas kvar. För arbetarkvinnorna var detta inget alternativ eftersom det skulle ställa dem utanför även i fortsättningen.⁹³

Detta kan beskriva bristen på insikt om varandras villkor, där man i avsaknad av egna kunskaper litar sig till den bild som förmedlas i exempelvis tidskrifter. Ronny Ambjörnsson skriver om hur främst ”Tidskrift för hemmet” och senare tidskriften ”Dagny” (om än i mildare ordalag) ger uttryck för att borgarkvinnornas uppgift var att uppfostra arbetarkvinnorna för att ”dämpa den till öppet hat gränsande splittring” som rådde mellan under- och överklass.⁹⁴ För den som trodde att det var hatet som skulle regera om arbetarna fick makten var det inte svårt att vara motståndare mot allmän rösträtt. Och för den som såg klasstillhörigheten som den

⁹⁰ Ambjörnsson 1974 s. 12. Åren 1873-77 och 1883-84 lades motioner om gift kvinnas äganderätt i varje riksdag, utan att leda till förändring.

⁹¹ Lindgren/Lindgren Åsbrink 2007 s.29.

⁹² Se t.ex. SAKK, protokoll 1892-12-02 och 1892-12-05.

⁹³ Ibid. Protokoll 1892-12-05.

⁹⁴ Ambjörnsson 1974 s.73ff och 84.

mest avgörande faktorn för villkoren i livet var det lika obegripligt med en rösträtt som bestämdes av plånbokens tjocklek.

Att få klass- och könskraven att gå hand i hand fungerade inte. Den borgerliga kvinnorörelsen förhöll sig ofta sval till de frågor som arbetarkvinnorna såg som viktigast, och det bidrog säkerligen till att de senare hade en skeptisk inställning till samarbete med de förra. Misstrogheten kunde också gödas av de egna erfarenheterna. De två vanligaste jobben för en arbeterska var husligt arbete och sömmerska. I dessa yrken betjänade man de mer besuttna och många var de berättelser som visade att den goda borgerliga moralen inte med nödvändighet tillämpades mot tjänstefolket.⁹⁵

3. Analys

3.1. Tolfterna - Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden

Idén till Tolfterna, Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden, föddes efter en av Ellen Keys föreläsningar på Arbetareinstitutet i Stockholm, i vilken hon hade talat om vikten av att olika samhällslager möttes och utbytte tankar. På hemvägen gjorde hon sällskap med strykerskan Anna Söderberg som tyckte om tanken och la till att det inte var de bättre bemedlades kläder och pengar som arbetarkvinnorna längtade efter utan deras möjligheter till kunskap och bildning. Jag ska ordna det sägs Ellen Key ha svarat innan de skiljdes åt.⁹⁶

Key tog med sig idén till Sällskapet Nya Idun där man diskuterade hur kvinnor ur olika klasser skulle kunna mötas.⁹⁷ Steget från ord till handling togs och Ellen Key och Amalia Fahlstedt bjöd in arbetarkvinnor till det första samkvämet som ägde rum 22 mars 1892. I en minnesskrift skriver Anna Lindhagen att ”när Tolfterna bildades fanns ej [...] verksamhet för bildning och kultur till samhällets ekonomiskt svagare medborgare” och att ändamålet var att ”i någon mån utjämna denna sociala orättvisa och på samma gång sammanföra kvinnor från skilda arbetsfält”.⁹⁸

Initiativets framgång tillskrivs Key som, tack vare att hon gjort sig känd på Arbetarinstitutet, bidrog till att man kunde nå många arbetarkvinnor. Hon hade också offentligt visat ”sin modiga och stridbara inställning i tidens frågor” genom att tala hos både de Frisinnande

⁹⁵ Lindgren/Lindgren Åsbrink s.30.

⁹⁶ Hulda Flood, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* (Stockholm 1960) s.34. Flood var bekant med flera av kvinnorna som var med från början och har fått detta berättat för sig.

⁹⁷ Hackzell 2000 s.68.

⁹⁸ Natalia Frölander/ Anna Lindhagen, ”Tolfterna”; *Samkväm grundade av Ellen Key och Amalia Fahlstedt Den 22 mars 1892-22 mars 1932* (Stockholm 1932) s.3.

kvinnorna i Göteborg och den Allmänna Kvinnoklubben i Stockholm.⁹⁹ Även Fahlstedt drog sitt strå till stacken. Hösten 1892 besökte hon ett av Kvinnoklubbens möten för att bjuda in till samkvämen och det ledde till många nya medlemmar.¹⁰⁰

Till det första samkvämet kom 48 av de som bjudits in: medlemmar i Sömmerskefackföreningen, Sömmerskeförbundet, några strykerskor, en cigarrarbetare och ett par äldre arbetarfruar. Upplägget var det som kom att bli gängse under de följande åren, även om justeringar skedde då och då: Samkvämet började klockan åtta på kvällen med en inledning i kulturens tecken – denna gång höll Ellen Key ett föredrag om Björnstjerne Björnssons saga om enen, furun och björken – därefter följde samtal mellan deltagarna och kvällen avslutades med en supé för den som ville och hade råd att stanna kvar och vid klockan elva rundade man av.¹⁰¹

Inbjudarna bestod av sex grupper om tolv personer, (därav av namnet tolfterna) varav en av dem var ledarinna. De inbjudna arbeterskorna delades i två grupper om 45 personer som bjöds in till sex samkväm vardera om året. Varje grupp av tolfte ansvarade för inbjudan och innehåll i två av årets tolv samkväm. Gruppen delade på kostnaderna: lokalhyran om åtta kronor och en del av supén för de inbjudna; arbeterskorna betalade 25 öre istället för de 40 öre som den faktiskt kostade.¹⁰² Detta var billigt om man jämför med Sällskapet Nya Iduns supéer som vid samma tid betingade ett pris om 1,60 kr¹⁰³ Ansvaret för kostnaderna och genomförandet av den årliga vårutfärden delades av alla tolfte. Ledarinnan var ansvarig för att skriftligen rapportera efter samkvämet till de andra gruppernas ledarinnor.

De få regler som fanns var nedtecknade av Key som också gjorde justeringar av dem under åren, på egen hand eller i samförstånd med andra. Hon var den av ledarinnorna som nästan undantagslöst var närvarade även på de samkvämen som hon själv inte ansvarade för, och det är i det ljuset hennes återkommande kommentarer om verksamheten ska ses. Trots att ingen formellt valdes till ordförande var det Ellen Key som intog den positionen.

Key och de andra borgerliga kvinnorna använde sina nätverk och kunskaper när de gjorde samkvämens program, vilket ledde till att det under åren hölls föredrag om författare som

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Flood 1960 s.34.

¹⁰¹ Tolfterna volym 1. 1892 samkväm 1.

¹⁰² Ibid. Supén låg efter själva samkvämet och den som inte hade råd kunde avstå från den.

¹⁰³ Englund/Kåreland 2008 s.37.

Ernst Ahlgren, Henrik Ibsen, Carl Snoilsky och August Strindberg. Andra ämnen som skönhet, hygien, fredsfrågan och den gifta kvinnans ställning var uppe till samtal, liksom frågan om hur arbetarkvinnans villkor bäst förbättrades. Även Fredrika Bremer-förbundets verksamhet, barnarbete och konsumentföreningar diskuterades. Sett över den undersökta perioden var de kulturella ämnena mer förekommande än de som närmade sig politiska idéer.

Diktrecitation och musikinslag var återkommande programpunkter, detsamma gällde föredrag om städer i Europa som illustrerades med skioptikonbilder eller fotografier. Ett annat stående inslag var sällskaps- och danslekar av olika slag. Första året ordnade man julfest på det nyligen öppnade Skansen och på de årliga vårutflykterna lämnade man staden för platser som Ulriksdal eller Björkö.¹⁰⁴

Samkvämen uppskattades och var av stor betydelse för många av arbetarklassens kvinnor, skriver Hulda Flood: ”Där mötte de hela 1880-talets radikalism, kvinnor, och som föreläsare även män ur de intellektuella kretsarna, som var tacksamma att få ge med fulla händer åt dem som hamnat på livets skuggsida” och anser vidare att inbjudarinnorna också var öppna för att ”mottaga vad arbetarkvinnorna hade att ge av större erfarenhet av det hårda livet”¹⁰⁵

En notering från det hundra samkvämet 1898 visar att det var omsättning av deltagarna i båda grupper.¹⁰⁶ Av de 72 tolfterna som fanns med från starten var 27 kvar efter sex års verksamhet och av arbeterskorna hade ungefär hälften varit med från början.¹⁰⁷

3.2. Stockholms Allmänna Kvinnoklubb

Under våren 1892 vräktes de strejkande arbetarna med fruar och barn ur sina bostäder i Norberg av bruksledningen, och det blev gnistan som fick några fackföreningsmäns fruar och radikala kvinnor att diskutera bildandet av en politisk kvinnoklubb i Stockholm. Den 12 juni höll man ett öppet möte om saken med resultatet att Stockholms Allmänna Kvinnoklubb bildades. På det första mötet en månad senare beslutade man med röstsiffrorna 30-6 att ansluta sig till det Socialdemokratiska Arbetarepartiet, SAP. Ingen var emot anslutningen i sig utan oenigheten låg i uppfattningen om tidpunkten var den rätta och om man med det skulle

¹⁰⁴ Tolfterna volym 1-5 1892-1900.

¹⁰⁵ Flood 1960 s.36.

¹⁰⁶ Hackzell 2000 s.70.

¹⁰⁷ Tolfterna volym 4, 1898 samkväm 100. Exakt hur många av arbeterskorna som var kvar går inte att utläsa eftersom adresslistorna inte är kompletta.

komma att skrämman potentiella medlemmar på flykten.¹⁰⁸ Medlemsavgiften fastställdes till 10 öre i månaden, men en öppning i stadgarna lämnades för att den som inte hade råd med det skulle slippa betala.¹⁰⁹

Den politiska agitationen var viktig för att öka medlemstalet och medvetandet bland arbetarkvinnor. Man såg tidigt behovet av en kvinnlig agitator men tvingades konstatera att det skulle dröja innan Kvinnoklubben hade råd att anställa någon. Istället annonserade man, spred flygblad och vände sig med upprop till fackföreningarna för att sprida kunskap om Kvinnoklubben.¹¹⁰ Även den fackliga agitationen var viktig, och klubben var med och bildade närmare 10 fackliga avdelningar eller föreningar för arbetarkvinnor i olika branscher.¹¹¹

Allmän och lika rösträtt var den enskilt viktigaste frågan och den löpte som en röd tråd från inledningsanförandena och genom protokollen under hela den undersökta perioden. Klubben höll öppna möten, kritiserade SAP för att peta undan kvinnliga kandidater till Folkrikdagen, diskuterade politisk strejk och hur man bäst propagerade bland arbetarkvinnorna. Något annat som ständigt återkom var insamlingar till strejkunderstöd, sjuka medlemmar eller andra ekonomiskt behövande. Några av dem var de kvinnor som gick i förtrupperna i Kvinnoklubbens arbete, eftersom deras politiska ställningstagande i några fall hade lett till avsked och svartlistning.¹¹²

Mötena började tidigast klockan åtta på kvällarna eftersom många av medlemmarna arbetade till halv åtta, eller hade en arbetande make som förväntade sig varm mat vid samma tidpunkt.¹¹³ Det var inte ovanligt att frågor bordlades eftersom diskussionerna blev långa och timman hann bli alltför sen. Kanske höll man på till efter midnatt för två gånger väcks det förslag om att mötena ska sluta senast klockan elva.¹¹⁴ Under det första kalenderåret antecknade man de nya medlemmarna som hade tillkommit sedan föregående möte; som mest var det 14 och som minst tre stycken. Medlemstillströmningen visar att det fanns ett stort intresse bland arbetarkvinnorna att aktivera sig politiskt.

¹⁰⁸ Hulda Flood *Kort översikt över verksamheten 1892-1927* och SAKK, protokoll 1892-07-11.

¹⁰⁹ SAKK, protokoll 1892-08-16.

¹¹⁰ *Ibid.* protokoll 1892-08-16, 1894-07-16.

¹¹¹ Flood, *Kort översikt över verksamheten 1892-1927*.

¹¹² Flood 1960 s.18.

¹¹³ Lindgren/Lindgren Åsbrink 2007 s.40.

¹¹⁴ SAKK, protokoll 1893-01-02 och 1895-04-22. Båda gångerna avslogs förslaget.

3.3. Jämlikhet i teori och praktik

Samkvämens ena målsättning var att kvinnorna skulle mötas och lära känna varandra över klassgränserna. Det leder mig fram till frågeställningen om man förmådde att agera och behandla varandra jämlikt i verksamheten. Att målet var att göra det framgår på ett möte i april 1900 när alla de inbjudande är samlade för att stämma av verksamheten och där Ellen Key sa att samkvämen var till för att:

[...] främja en vänligare, mer förstående uppfattning mellan kvinnorna inom den s.k. underklassen och den s.k. öfverklassen för att sålunda medverka till en på ömse sidor försonligare, men äkta mänsklig syn på de sociala konflikterna¹¹⁵

Men det var inte lika enkelt gjort som sagt. Redan skillnaden i de ekonomiska villkoren kan ha försvårat möjligheterna till riktig jämlikhet mellan de två grupperna. Prisjämförelsen mellan supéerna ovan visar på att det fanns en medveten vilja att öka möjligheten för de inbjudna att kunna stanna kvar på supén och delta i de samtal som den var tänkt att bjuda in till. Men oavsett det betalade man olika mycket för det som serveras och att detta inte var helt oproblematiskt visar ett förslag från de yngre arbeterskorna till mötet 1900. De ville att teavgiften (supén ersattes med tedrickning omkring 1895) skulle höjas för de inbjudna.¹¹⁶ Det ser jag som ett tecken på att man ville ”göra rätt för sig” och inte vara mottagare av välgörenhet. Och trots att anteckningen från det elfte samkvämet handlade om hur arbeterskorna skulle kunna bidra till underhålningen anser jag att den är giltig även vad gäller den ekonomiska ojämlikheten: ”Hvarje människa tröttnar i längden på att [...] endast taga emot men aldrig sjelf få ge.”¹¹⁷

Även kläderna man bar var särskiljande. Arbeterskorna hade knappast några möjligheter att spendera pengar på flera uppsättningar av festkläder att bära på samkvämen, vilket Ellen Key noterade. Därför påbjöd hon ledarinnorna att ”lägga an på att vara *mycket enkelt klädda* då tendens i en av grupperna visat sig att komma i högtidsdräkt vilket om det urartar skulle driva en del av arbeterskorna och däribland de bästa av dem på flykten”¹¹⁸

Något som betonade olikheterna mellan kvinnorna var sättet man benämnde deltagarna på i samkvämen. I anteckningarna används genomgående uttrycken ”de inbjudna” om arbeterskorna och ”inbjudarinnorna” om sig själva. När man skrev om en gäst eller en av

¹¹⁵ Tolfterna volym 5, 1900-04-17

¹¹⁶ Ibid. Beslutet blev dock att inte höja avgiften.

¹¹⁷ Ibid. volym 1, 1893 samkväm 11.

¹¹⁸ Ibid. volym 3, 1895 kommentar av Ellen Key.

tolfterna själva användes tilltalsorden fru, fröken eller herr, medan man bara skrev för- och efternamn på de få arbeterskorna som namngavs.¹¹⁹ Det vanligaste sättet var att endast skriva arbeterska/inbjuden när någon av dem åsyftades. En tolkning är att man inte kunde namnen på de inbjudna, en annan är att man inte såg dem som individer. Den senare uppfattningen förstärks av en notering från april 1900 där man för första gången blev uppmärksam på och förvånad av att arbeterskorna inte kände varandra. Jag ser det som ett exempel på att de borgerliga kvinnorna har sett på dem som ett slags kollektiv arbeterska, och inte ens slagits av tanken att det kunde vara ett problem.¹²⁰

Det finns uttryck som ger bilden av att det fanns en uppriktig vilja att mötas i ögonhöjd. Från ledarhåll uppmanas att tilltalsordet ”ni” ska användas av alla och detta upprepas flera gånger, sannolikt så länge som det behövdes för att arbeterskorna skulle se det som naturligt att inte tilltala inbjudarinnorna i tredje person; fröken Key, fröken Palme o.s.v. Under det första verksamhetsåret finns kommentar från de flesta av samkvämen om hur stämningen var fylld av förståelse och att allt tvång var bortblåst.¹²¹ Detta ser jag mer som ett uttryck för en vilja till jämlikhet än som en beskrivning om hur det i verkligheten var. Något som talar för senare tolkningen är en notering från hösten 1884:

[...]den enkelt glada stämningen ryckte alla med, närmade oss till hvarandra, utjämnade skiljaktigheter i åsigt och lefnadsförhållanden. Man hade för ett ögonblick en förnimmelse af [att] den förbrödringstanke, som manat fram dessa samkväm, en liten stund var verklighet.¹²²

I motsats till de andra kommenterarna ansåg denna ledarinna att det inte att jämlikheten dominerade, utan att de stunder då sådan rådde tillhörde undantagen. I en anteckning från ett samkväm något senare samma år finns ett resonemang i samma anda. Samtalen gick trögt och det berodde på att det är svårt att hitta ämnen som intresserar de båda grupperna.

”Tolftmedlemmarna tveka att inlåta sig på de frågor som är brännande för arbeterskorna, och dessa känna, som naturligt är, ej mycket till dem, som intressera de förra.”¹²³

Efter det sjätte samkvämet, vilket är det första med Ellen Key som ledarinna, skrev hon att verksamheten levde upp till tanken bakom dem:

¹¹⁹ Ibid. volym 1-5. I SAKK:s protokoll används genomgående fru, fröken och herr oavsett vem det handlar om.

¹²⁰ Tolfterna, volym 5, 1900-04-17.

¹²¹ Ibid. volym 1, 1892-93 samkväm 2-13.

¹²² Ibid. volym 2, 1894 samkväm 33.

¹²³ Ibid. volym 2, 1895 samkväm 35.

Hos såväl inbjudarinnorna som *inbjudna synes en fullt oppriktig oppfattning* vara rådande med afseende av samkvämens *ändamål*: ömsesidigt utbyte av olika erfarenhetsområden till främjande af ömsesidig föreståelse: det ligger i luften s.a.s at t dessa samkväm mellan kvinnor af olika arbetsområden äro ett tidens kraf. Sålunda är *det under bästa stämning*, som det nya företaget ingår i sitt andra år.¹²⁴

Ellen Key ansåg att båda grupperna var överens om syftet och att stämningen var god men det ska inte tolkas som att hon tyckte att en ömsesidig jämlikhet hade infunnit sig. Under de följande åren påminde hon om detta ett antal gånger, bland annat i sina iakttagelser efter det 31:a samkvämet 1894. Där skrev hon att underhållningen tog för mycket utrymme från samtalet vilket gjorde att halva syftet med samkvämen, tankeutbytet mellan kvinnogrupperna, försvann. För henne handlade det inte bara om att större diskussioner minskade klyftorna utan samtalen i små grupper var minst lika viktiga. Fest kan det vara på julfesten och värresan, fortsatte hon, och menade att man skulle hålla sig till det enkla så att ändamålet inte förfelades och samkvämen blev för, inte med arbeterskorna.¹²⁵

En av ledarinnorna påpekade efter julfesten 1883 att det var omöjligt att lära känna varandra när de inbjudna var så många som 50 medan tolfterna bara var tolv. Hon upprördes också av att samkvämet denna gång ”liknade [nu] en fattigbjudning - en åtminstone för undertecknad ytterst förhatlig likhet.”¹²⁶ Key replikerade med att hon inte sett något som påmint om fattigbjudningar före denna fest och att det var julpresenterna som svarade för det inslaget genom att ”arbeterskorna stodo där blott som mottagare”. Efter denna fest var det slut med julklappsutdelning ”för likställighetens skull”¹²⁷ Båda dessa kommentar visar på viljan att bygga samkvämen på jämlikhetens tanke. Den första handlar om att samkvämen inte ska få uppfattas som välgörenheten, medan Ellen Keys ord beskriver att ensidigheten ökade klyftorna istället för att minska dem.

Det blev inga fler julklappsutdelningar men redan påföljande år genomförs lotterier där alla arbeterskor ”vinner”, utan att några protester hördes från Key. Den enda skillnaden med julklappsutdelningen är benämningen, eftersom det även här är arbeterskorna som står som

¹²⁴ Ibid. volym 1, 1892 samkväm 6. Som tidigare nämnts deltog Ellen Key på nästan alla samkväm vilket gör att hon har en bred översikt över verksamheten..

¹²⁵ Ibid. volym 2, 1894 kommentar av Ellen Key.

¹²⁶ Ibid. volym 1, 1893 samkväm 22.

¹²⁷ Ibid. 1893 kommentar av Ellen Key.

mottagare av de vinster inbjudarinnorna hade samlat ihop.¹²⁸ Eftersom Ellen Key ett flertal gånger resonerade kring jämlikhetstanken kan jag inte tolka förbiseendet som okunskap. Istället ser jag det som ett uttryck för en aningslöshet som hindrade henne att se att det är samma slags ojämlikhet som vid julklappsutdelningen som gjorde sig gällande.

Ellen Key instämde i protesten att det var för många inbjudna på varje samkväm och som den handlingens person hon var, ledde det till att man redan året efter utökade grupperna med inbjudna från två till tre. Vid samma tillfälle skrev Ellen Key att hon efter det andra verksamhetsåret hade en känsla att samkvämen var betydelsefulla för båda grupperna och ”såsom ledande till ömsesidigt bättre förståelse och förtroende mellan de på olika områden arbetande kvinnorna.” Att två av ledarna tog emot Tolfternas sångköror bestående av arbeterskor i sina hem såg hon som ett sätt att ytterligare förstärka banden grupperna emellan.¹²⁹

Ett annat perspektiv som man kan studera jämlikhetsviljan är utifrån den kritik som framförs mot en del av tolfterna. Anteckningarna visar att många av dem uteblev utan orsak från samkvämen och redan under andra året infördes regeln att tolfterna måste ha ett ”absolut giltigt skäl” för frånvaro.¹³⁰ Året efter uppmärksammades fenomenet att en del tolfte medlemmar vara umgicks med varandra vilket fick Key att ställa krav på att ledarinnorna skulle motverka detta.¹³¹

En regeländring som gjordes 1895 var att diskussionsledaren inte fick företräda någon särskild politisk eller religiös inriktning.¹³² Eftersom diskussionernas innehåll inte refererades i någon större omfattning i anteckningarna ger de ingen vägledning om hur vanligt det kan ha varit.¹³³ Men då reglerna i övrigt är få, förutsätter jag att Ellen Key såg ett problem i att någon eller några av ledarinnorna eller inbjudna föreläsare gjorde på ett sådant sätt. Om det sen handlade om att undvika brännande ämnen, eller om att Ellen Key ansåg att åsikter pådyvlades de inbjudna istället för att ett jämlikt samtal fördes, låter jag vara osagt.

¹²⁸ Se t.ex. Tolfterna volym 4, 1896-97, 79 och 83 i volym 4. Det man lottade ut var planscher och gamla jultidningar.

¹²⁹ Tolfterna volym 2, 1894 kommentar av Ellen Key.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid. 1895 samkväm 36.

¹³² Ibid. volym 3, 1895 kommentar av Ellen Key.

¹³³ Det är bara föredrag som berör arbetarkvinnornas villkor vars diskussioner ges ett större utrymme. Med tanke på det var ledarinnorna som skrev till varandra ser jag det som ett sätt att överföra kunskaper till varandra.

I flera av anteckningarna finns kritik mot ojämnt agerande från tolfternas sida och den ledarinnan som gick längst sparade inte på krutet när hon efter ett samkväm 1895 skrev att samtalet gick trögt eftersom:

[...]denna tolfts medlemmar ej äro detta kall vuxna – Mycken urskiljning bör fästas vid dem, som väljas till tolftemedlemmar, ty ett stort fattigdomsbevis för den *s.k.* bildade kvinnan är hennes oförmåga att gå utom sin egen sfer och att på ett naturligt sätt kunna umgås med hvad menniskor de må vara.

En ytterligare vinkel är att se hur man skrev om arbeterskornas aktivitet i samkvämen. Frågan om hur man skulle få dem mer aktiva återkommer under hela undersökningsperioden. Ett skäl till detta var att öka deras delaktighet och med minska ojämligheten. Inledningsvis handlade den om hur de inbjudna skulle kunna bidra till underhållningen för att övergå till att mer och mer handla om hur de kunde bli mer delaktiga i samtalen och diskussionerna.

I samband med vårutflykten 1893 samlades alla tolfter till rådslag och kom fram till att de inbjudna ska ombes att läsa egna dikter och anordna lekar.¹³⁴ På ett efterföljande samkväm framförde en av arbeterskorna, tillsammans med en av tolfternas trettonåriga dotter, en dialog om könsroller och vid samma tillfälle anmodades de inbjudna att anmäla sig till att under ledning öva in unisona sånger. Med det gick startskottet för de inbjudnas aktiva medverkan skrev ledarinnan.¹³⁵ Anteckningarna visar dock att arbeterskorna åtminstone vid ett par tillfällen även tidigare tagit initiativ till lekar och bidragit till livliga samtal.¹³⁶

Under hösten 1893 och våren 1894 uppträdde sångkören någon gång, nämnda dialog framfördes flera gånger och arbeterskor deklamerade poesi vid flera av samkvämen. På ett annat samkväm 1895 uppträdde sångkören men det hindrade inte att ledarinnan från att skriva att man det vore bra om de inbjudna mer aktivt deltog i underhållningen. En annan ledarinna fällde en liknande kommentar om ett samkväm där arbeterskorna både uppfört en teaterpjäs och sjungit unisona sånger.¹³⁷ Under samma period hittar jag också noteringen att två arbeterskor tillfrågats för att öva in en ny pjäs ”för att i någon mån göra verklighet af att de inbjudna sjelfva bidra till underhållningen”.¹³⁸ Det finns också ett fåtal kommentar utan värderande omdömen som konstaterade att de inbjudna har bidragit till underhållningen.¹³⁹

¹³⁴ Tolfterna volym 1, 1893-05-09.

¹³⁵ Ibid. 1893 samkväm 17. Det var 14 inbjudna som anmälde sig.

¹³⁶ Se t.ex. Tolfterna volym 1, 1893 samkväm 12 och 13.

¹³⁷ Tolfterna volym 2, 1895 samkväm 50 samt volym 3, 1895 samkväm 71.

¹³⁸ Ibid. 1894 samkväm 27.

¹³⁹ Se t.ex. Tolfterna volym 4, 1896-98 samkväm 76, 101 och 104.

För att få arbeterskorna mer aktiva i diskussionerna skulle tolfterna förbereda samtalsämnen så att man släppte loss ett ”improviserat skarplynne”, skriver Key våren 1893.¹⁴⁰ Om det sedan berodde på att det första försöket till diskussion under hösten samma år väckte för mycket känslor framgår inte, men förberedda diskussioner lyste med sin frånvaro fram till första halvåret 1895. Då uppmanade Key återigen att tolfterna ska förbereda samtalsämnen och därefter leda diskussionen i energisk ton, för att på så sätt även få med de inbjudna i den.¹⁴¹ Men inte heller då fäste påbudet vilket får Key att året efter framföra ett önskemål: ”*personligt utbyte* måste främjas genom att *underhållningsprogrammet inskränkes*”.¹⁴² Precis som tidigare ansåg hon att det stal utrymmet för de samtal hon tyckte var viktiga.

Vart efter tiden gick blev diskussionerna på samkvämen fler. Några av dem flöt trögt medan andra var så livliga att de fick avbrytas för att ge plats för underhållningen.¹⁴³ De ämnen som ledde till mest aktivitet var de som handlade om hur arbeterskornas vardag kunde underlättas, som t.ex. diskussionen om fördelen med konsumentföreningar hösten 1899. Inför samkvämet hade diskussionsfrågor skickats ut i förväg och för andra gången någonsin var en arbetarkvinna inledare. Det var första gången som ledarinnan hade varit på ett samkväm ”vid vilket arbeterskorna sjelfva så gott som uteslutande voro de aktiva”. Slutsumman blev att aftonen varit ovanligt lärorik, livlig och underhållande.¹⁴⁴ Andra ledarinnor prövade också med att skicka ut ämnet i förväg och arbeterskorna fick under periodens sista del vara med och välja diskussionsämnen. Anteckningarna visar att 1898-99 bjöd på fler livfulla samtal än tidigare år, och kommentarerna om att aktivera de inbjudna i underhållningen eller samtalen blev färre än tidigare.

Också inom Kvinnoklubben diskuterades hur man skulle få fler att yttra sig i allmänna diskussioner på mötena, men det var inte lika vanligt förekommande som inom samkvämsverksamheten. Man fattade beslut om att samtalsledare och ämne för nästkommande möte skulle utses varje gång. Efter att man ordnat fester i knappt ett år var klubbisterna sommaren 1893 bekymrade över att den första delen med föredrag/diskussioner inte var ett lika bra dragplåster som den efterföljande dansen.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Tolfterna volym 1, 1893-05-11.

¹⁴¹ Ibid. volym 3, 1895 kommentar av Ellen Key.

¹⁴² Ibid. volym 4, 1896 samkväm 73.

¹⁴³ Se t.ex. Tolfterna, volym 2, 1895 samkväm 46 och volym 4, 1897 samkväm 85 och 92.

¹⁴⁴ Tolfterna volym 5, 1899 samkväm 132. I inbjudan till samkvämen som arbeterskorna fick framgick endast tid och plats.

¹⁴⁵ Se t.ex. SAKK protokoll 1893-07-19 och 1894-09-03.

Samma problem ser man i samkvämen och det fanns irritation över att arbeterskorna bara ville ha det lättsamma och underhållande. En av ledarinnorna levererade en diger en salva efter ett samkväm 1899 där de inbjudna inte hade nappat på det ämne som gällde för kvällen. Hon skrev att ”de inbjudna har blifvit lite bortskämda af, att vi konsekvent söka dem roligheter [...] ’laga så vi får något muntert nästa gång’, yttrades till Fru Palme”, som hade samlat en grupp arbeterskor som lyssnade på erfarenheter från Ryssland.¹⁴⁶ Syftet med samkvämen var inte att roa och hon vill vara folkbildare och upplysare, inte teaterdirektör, och muntrationer fick de skaffa på annat håll, skrev hon.¹⁴⁷ Med tanke på ordvalet antar jag att det inte bara handlar om ett enda samkväm utan att kommentaren fälldes efter en längre tids irritation. Ellen Key som redan 1894 var inne på samma tankebanor och varnade redan då för att inte driva upp anspråken på festligheter hos arbeterskorna. Men hon betonade samtalets roll och inte upplysningens.¹⁴⁸

Alla tolfte samlades en april dag 1900 för att dryfta verksamheten i samkvämen. Alla ansåg att det senaste året inneburit att tonen blivit mer förtrolig och jämlik och därför blir den efterföljande diskussionen något överraskande. Den inleds med att en av ledarinnorna ansåg att en del samkväm fallit i isär två delar; en givande och en tagande, där tolfterna visade en nervös attityd mot arbeterskorna. Det ledde till att den ömsesidiga behållningen” hvilken endast finnes då man möter hvarandra som människa mot människa” uteblev.¹⁴⁹

Uppfattningen delades av Ellen Key som återigen betonade att det inte handlade om välgörenhet av överklassen till underklassen, utan om möten mellan kvinnor som gav och lärde av varandra. För henne var det en självklarhet att den som:

[...]ha naturen emot sig helst bör lämna samkvämen eftersom det skadar mer än gör nytta. Endast den som själf förstår att skaffa sig behållning af sin afton, har där att göra. Och därmed den, som endast anser sig ”fylld av plikt”, bör ej alls fortsätta med saken.¹⁵⁰

Exemplen visar på att man fortfarande efter sex års verksamhet brottas med problemet att kunna mötas jämlikt, men att det fanns en uppriktig vilja för att göra det. De som inte hade förmågan att möta arbetarkvinnorna som likar hade inte där att göra.

¹⁴⁶ Tolfterna volym 5, 1899 samkväm 124.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid. volym 2, 1894 kommentar av Ellen Key.

¹⁴⁹ Ibid, volym 5, 1900-04-17.

¹⁵⁰ Ibid.

Man beslutade att börja med förberedande möten inför samkvämen där även arbeterskor skulle bjudas in. Man utsåg också för första gången en ledarinna ur arbetarskeleden för att skapa ett bindemedel mellan grupperna. Hon skulle ”vikariera” för Key som stod för kostnaderna medan en annan ledarinna skulle bistå henne med annat stöd hon kunde komma att behöva.¹⁵¹

Trots diskussionen på mötet är det sannolikt att man uppfattade sig som mer jämlika efter 141 samkväm än vad man gjorde efter de första samlingarna. Under tidens gång lopp hade man också gjort förändringar för att förbättra förutsättningarna för mer jämlika samkväm. Supén ersattes under andra året med en inledande tedrickning eftersom man trodde att det bättre skulle stimulera till samtal och man återkom regelbundet till frågan hur arbeterskorna skulle bli mer aktiva. Man hade också haft flera år på sig att från båda håll slå håll på de värsta fördomarna om den andra samhällsklassen.

I inledningen ville man alltså få med henne i underhållningen medan det under de senare åren blev viktigare att arbeterskan fanns med i samtalsutbytet. Det kan tolkas som att ledarinnorna inte längre ansåg att det var något problem med att få med arbeterskorna i underhållningen, men också som att man allt mer började se henne som förmögen till mer än så.

Förskjutningarna pekar på en utvecklingsprocess mot en mer aktivt deltagande arbeterska. Men det finns också tecken på att det inte spelade någon roll hur hon gör. Även på möten där arbeterskorna var aktiva i underhållningen verkade det inte ha varit tillräckligt utan då krävdes det mer. Och när man inte längre såg underhållningen som ett problem så diskuterade arbeterskan inte i önskvärd omfattning.

I sin teori om konstruerandet av den andra skriver Simone de Beauvoir att människor som drivs av jämlikhetsideal inte behöver se den andra som en lägre stående person. De har en abstrakt jämlikhet i fokus medan den konkreta ojämlikheten hamnar i skymundan, menar hon. Men när det uppstår en konflikt får den konkreta skillnaden övertaget medan abstraktionen till och med kan förnekas. I det här sammanhanget ser jag att klasstillhörigheten som en sådan skillnad, inte de skilda livsvillkoren. De Beauvoir motiverar detta skifte med att det i stort sett är omöjligt för den som själv inte har blivit diskriminerad att förstå dess fulla moraliska och

¹⁵¹ Ibid.

intellektuella verkningar, och hur stor välviljan än må vara, så kan den ene aldrig få full insikt i hur den andres situation är.¹⁵²

Att tolfterna i samkvämen drevs av ett sådant jämlikhetsideal som de Beauvoir beskriver och att de inte utgick från att den andra, arbeterskan var en lägre stående person, framgår av anteckningarna. Det visar sig i att påminnelserna om målet om det ömsesidiga tankeutbytet återkommer, om de förändringar som sker i verksamheten och i kritiken mot de egna ledens bristande förmåga att möta arbetarkvinnorna i lika ögonhöjd. Men till skillnad mot vad de Beauvoir skriver utgick tolfterna inte bara från en abstrakt jämlikhetstanke, utan var också medvetna om och tog hänsyn till den konkreta ojämlikheten vilket visar sig kommentarerna om klädsel och oviljan att förknippas med välgörenhet.

Men när den abstrakta jämlikhetstanken i konfliktartade situationer byttes mot en som betonade konkreta skillnader mellan deltagarna, försvann medvetenheten om de skilda livsvillkoren. Att borgarkvinnorna tyckte att det var ett problem att de inbjudna inte var tillräckligt aktiva är uppenbart. Hur väl de än må ha menat med att få arbeterskan mer inkluderad, var det henne man ”förbannade” när hon efterfrågade mer av det roliga, inte sig själva som faktiskt var de som beslutade om innehållet i samkvämen. Man pratade *om* henne istället för *med* henne när man ville få henne mer aktiv. I samband med sådana noteringar uttalades ingen förståelse över att deras livsvillkor med långa arbetsdagar gav helt andra förutsättningar för möjligheten att lägga ner tid och intresse än de som tolfterna själva hade.¹⁵³ Inte heller uttrycks någon insikt om att arbeterskornas möjligheter till nöjen i 1890-talets Stockholm var mer begränsade än de borgerliga kvinnornas. Arbeterskan anklagas istället för moralisk slapphet och klassolikheten försvinner som omständighet. Det leder vidare till de Beauvoirs tredje slutsats att även om tolfterna drevs av jämlikhetens tanke, förmådde de inte att fullt ut leva sig in i arbeterskornas position.

Men att vara objektet, den andra behöver vara en nackdel skriver de Beauvoir.¹⁵⁴ Positionen kan erbjuda fördelar som man får tillgång genom kontakterna med subjektet. I det här sammanhanget skulle fördelarna vara flera möjligheter till intellektuell och kulturell bildning

¹⁵² de Beauvoir 2006 s.35.

¹⁵³ Den enda gången man kommenterar arbetsvillkoren är vid samkväm 6 i december 1892 dit bara 21 arbeterskor hade kommit. Key skrev att hon trodde att det berodde på att sömmerskorna inte hann eftersom julbrådskan ledde till mer arbete för dem.

¹⁵⁴ de Beauvoir 2006 s.30.

men också tillfällen till flykt från ett i övrigt tungt vardagsliv. En av arbeterskorna som skrev ett brev till samkvämens 20-årsjubileum uttrycker det på följande vis:

Minnet av dessa samkväm har spritt ljus och glädje i vårt vardagsliv. För en ringa penning har vi kommit i åtnjutande af lärorika föredrag, härlig sång och musik, beskrifningar om resor samt mycket annat som har gladt oss.¹⁵⁵

I ett senare avsnitt där Kvinnoklubben granskas framgår inte bilden av en arbeterska som måste aktiveras, tvärtom. Det leder tanken till om arbetarkvinnorna (av vilka majoriteten var de aktiva klubbisterna) valde att inta rollen som den andra. Det vill säga att de accepterade att det var borgarkvinnorna som satte dagordningen och de anpassade sig efter det eftersom verksamheten gav så många fördelar. Dessvärre ger inte materialet tillräckligt underlag för att kunna dra en sådan slutsats.

Viljan att vara upplysare och folkbildare som en av ledarinnorna uttryckte det, kopplar jag samman med det synsätt som Ambjörnsson belyser, om att arbetarklassen måste uppfostras för att minska det pyrande hatet i samhället.¹⁵⁶ Positionen som upplysare stämmer mer överens med en överordnad som ska undervisa, än en jämlike som vill samtala på lika villkor. Birgit Persson är inne på samma linje när hon i sin artikel skriver om att samkvämen kunde ge överklassens gifta kvinnor en möjlighet att använda sin pedagogiska ådra till att undervisa arbetarklassens kvinnor.¹⁵⁷ Ellen Keys notering, om att främja en större förståelse för att minska motsättningarna, som citeras i inledningen av detta avsnitt, stämmer också med uppfostringsidén.

Ambjörnssons slutsats kan också appliceras på det som antecknades efter olika diskussioner. Ett av ämnena, gemensamhetskök, diskuterades i både samkvämen och Kvinnoklubben och när man jämför anteckningarna ser man skillnader. I Samkvämens anteckningar noteras att arbeterskorna tyckte att var värt att testa sådana kök och att majoriteten av inbjudna tyckte att de skulle underlätta för arbetarkvinnorna. På Kvinnoklubbens möte kom man fram till att gemensamhetsköken inte var det som förbättrade arbetarklassens ställning, utan för det

¹⁵⁵ Brev från Cecilia Almgren till Tolfternas 20-årsjubileum 1912.

¹⁵⁶ Ambjörnsson 1974 s. 72.

¹⁵⁷ Birgit Persson *Tolfterna – ett systerskap över klassgränserna* tidskriften *Arbetarhistoria* nr.56-57 (1990/91).

krävdes högre löner. Dessutom skulle den höga arbetslösheten bli ännu högre om fler kvinnor på grund av minskat hushållsarbete skulle ut på den överfyllda arbetsmarknaden.¹⁵⁸

När frågan om hur arbetsklasskvinnornas villkor kunde förbättras diskuterades 1896 och 1899 var det också åtgärder som ”praktiska hjälpmedel för drägligare villkor”, d.v.s. hjälp till självhjälp som noterades av ledarinnan, liksom åsikten att det vore bäst om mannens lön var så hög att hon slapp arbeta.¹⁵⁹ Vid ett annat samkväm 1899 var diskussionsämnet vilka som var de mest önskvärda förbättringarna i den gifta kvinnans ställning. Men anteckningarna ger bara uttryck för hur den gifta *arbeterskan* ska få det bättre och helst inte behöva arbeta, för då skulle hon kunna ”ägna sig åt hem- och barnvård som var mer och mer försummat”.¹⁶⁰

Jag menar att man kan se detta som ett uttryck för en vilja att överföra sina egna åsikter om den gifta kvinnans roll till arbetarklassens kvinnor och därmed finns där en tanke om uppfostran till en högre moralisk nivå. Att man inom samkvämen förordade åtgärder för självhjälp istället för samhällsförändring visar på den klyfta som fanns mellan det liberala och socialistiska synsättet att lösa den sociala frågan.

3.4. Tolfternas borgerliga kvinnor

3.4.1. Hur beskriver ledarinnorna ”de sina”?

I samkvämens anteckningar, finns som föregående avsnitt visar, omdömen om den borgerliga kvinnans bristande förmåga att umgås med andra än sina likar. Det tolkar jag som kritik mot enskilda individer och inte som en uppfattning om den borgerliga kvinnan i sig. I de övriga kommentarerna tillskrivs hon egenskaper som visar på antingen kompetens eller uppoffrande.

Till exempel hade en tolfte 1892 godhetsfullt övat in sånger med arbeterskorna och en annan hade visat ”den stora godheten” när hon gjort detsamma tre år senare. En liknande uppoffring hade ytterligare en av borgarkvinnorna gjort när hon bistått vid repetitionerna av den pjäs som två arbeterskor spelade upp på samkvämet.¹⁶¹ Andra omdömen som fälls är att framförandena av de inbjudande var synnerligen intressanta, begåvade eller lättfattligt framförda. Att det inte

¹⁵⁸ Tolfterna volym 1, 1893 samkväm 21 och SAKK protokoll 1894-02-19. Idén kom från USA där det fanns flerbostadshus där maten lagades i ett centralkök, istället för i bostäderna av anställd kökspersonal.

¹⁵⁹ Ibid. volym 4, 1896 samkväm 80 och volym 5, 1899 samkväm 130.

¹⁶⁰ Ibid. samkväm 131.

¹⁶¹ Tolfterna volym 1, 1893 samkväm 20, volym 2, 1895 samkväm 50 samt volym 3, 1895 samkväm 71.

finns många noteringar av denna sort kan ses i ljuset av de Beauvoirs slutsats om att subjektet ser sin position som given och därför inte behöver bekräfta sitt eget värde.¹⁶²

Enligt De Beauvoir definierar sig subjektet genom att sätta objektet som sin motpol, och det finns en handfull kommentarer där tolfterna på definierade sig som arbetarkvinnornas motsats genom att beskriva sig goda uttolkare av dem och som deras välgörare.¹⁶³ Detta ges fler exempel på i de avsnitt som beskriver hur arbeterskan konstruerades av de borgerliga kvinnorna. Vid ett tillfälle höll en ledarinna ett föredrag ”på ett för arbeterskorna särdeles lämpat sätt” och Ellen Key beskrevs ha en lika god omdömesförmåga när hon anpassade exposén över Ibsens liv efter åhörarna.¹⁶⁴ Andra noteringar handlar om hur ledarinnorna blev tårögda av det de själva erbjöd arbeterskorna, som den glädje de enkla skogsblommorna som delades ut eller de böckerna som lånades ut skänkte.¹⁶⁵ En annan kommentator blev uppriskad av att höra skratten som följde historierna som berättades ”särskilt när man tänkte efter från vilka de kom”.¹⁶⁶

En tolft skrev att det behövs fler inbjudna och att det inte borde vara svårt att genom fackföreningarna få adresser till ”den som hungra och törsta efter litet glädje”.¹⁶⁷ I samma riktning läggs orden de få gånger arbeterskans egen röst citeras. Hon uttryckte tacksamhet, kritiserade sin egen klass medan hon omvärderade synen på de som har det bättre ställt: ”man inbillar sig i sin ensamhet så mycket om den s.k. överklassen, men när man råkas så här, får man se, att man har tagit miste i många fördomar.”¹⁶⁸

3.4.2. Hur ser arbeterskan på borgerskapets kvinnor?

I Kvinnoklubbens protokoll finns inte många kommentarer som beskriver synen på överklassens kvinnor. De handlar istället om den egna verksamheten, de interna åsiktsskillnaderna, behovet att organisera fler medlemmar och om konkreta problem i medlemmarnas vardag. Jag hittar endast två frågor där både klass och kön fördes på tal och då handlade det om ideologiska ställningstaganden och inte om beskrivningar av personliga egenskaper eller förmågor.

¹⁶² Ibid. s.35.

¹⁶³ de Beauvoir 2006 s.26.

¹⁶⁴ Tolfterna volym 4, 1896 samkväm 82.

¹⁶⁵ Se t.ex. Tolfterna volym 2, 1894 samkväm 39 och volym 3, 1895 samkväm 71.

¹⁶⁶ Tolfterna volym 5, 1899 samkväm 134. Detta stämmer med bilden av den utslitna arbetarkvinnan med ett hårt liv som Johannisson beskriver.

¹⁶⁷ Ibid. volym 4, 1897 samkväm 83.

¹⁶⁸ Ibid. volym 1, 1892 samkväm 17. Stycket fungerar också som exempel för att visa hur borgarkvinna såg på arbeterskan och för att visa att välgörenhetstanken fanns levande parallellt med jämlikhetsidén bland tolfterna.

När den nybildade klubben ordnade ett öppet möte om allmän rösträtt den 5 dec 1892 handlade det om vilken kvinna som bäst kunde företräda arbetarkvinnornas intressen i rösträttsfrågan. Mötet bevistades av både socialdemokrater och liberaler av båda könen. En kvinnoklubbist fick ordet och sa att Sömmerskeförbundet var de första som agiterade för kvinnans medverkan i Folkriksdagen ”men att de af öfverklassens kvinnor endast mötts med spott och spe”.¹⁶⁹ Hon fick stöd av andra som tyckte att socialdemokratin var det enda som stöttade proletärkvinnan och att det skulle gå illa med den sociala frågan om man började luta sig åt andra håll. En tredje anförde att fröken Key inte var en lämplig kandidat till Folkriksdagen eftersom hon inte stod nära socialdemokratin och ”icke hade den kännedom om arbetarklassens behof, som var nödvändig”. Dessutom hade hon tigit medan den vid ett tidigare möte valda fröken Rathou” modigt stigit fram och försvarat sin sak”. Inlägget stod inte oemotsagt utan en fjärde klubbist hävdade att Key visst hade de kunskaper som krävdes.¹⁷⁰

En frisinnad kvinna tyckte att fröken Rathou var olämplig eftersom hon var socialdemokrat och ville istället ha en kandidat som bara jobbade med kvinnofrågans lösning. En annan beklagade att Kvinnoklubben blivit partibundet eftersom det fanns enstaka liberala män som var deras bästa vänner, och en tredje höll med dem båda. Dessutom tillade hon att fröken Rathous förslag om att omringa riksdagshuset som protest inte passade sig.¹⁷¹ Trots dessa invändningar avslutades mötet avslutades med en resolution som slog fast att ”den kraftigaste protest mot den bestående samhällsordningen är att välja kvinnor, som hylla den socialistiska världsåskådningen.”¹⁷²

Ett annat möte där kvinnoklubbister och andra inbjudna intresserade kvinnor diskuterade rösträttsfrågan ägde rum två år senare, 1894. En frisinnad kvinna menade att allmän rösträtt inte var möjlig och talade för ett förslag om ett 500-kronorsstreck, men bemöttes av en klubbist som sa att det inte var till någon nytta eftersom alltför många inte skulle nå upp till det. En annan klubbist tycker att kvinnor av alla klasser ska samarbeta för principen allmän rösträtt. Kata Dalström, som hade blivit medlem samma år, ville vänta in Fredrika

¹⁶⁹ SAKK protokoll 1892-12-05.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid. Vid ett öppet möte 2 dec hade Rathou valts till kvinnlig kandidat till Folkriksdagen, med 653 röster mot 28 för Key och vid detta senare möte finns avsikter att ”kuppa” bort Rathou till förmån för Key.

¹⁷² Ibid. Alla frisinnade och de flesta av kvinnoklubbisterna som nämns i protokollet deltar i samkvämen.

Bremerförbundets uppfattning innan man höll ett nytt rösträttsmöte, men förslaget röstades ner av mötet. Man ansåg sig inte behöva höra andras åsikter för att kunna hålla ett sådant möte.¹⁷³

Vid ett möte 1897 handlade diskussionen om huruvida man kröp för överklassen eller inte. Kvinnoklubbens hade ordnat fest men utelämnat sitt namn som arrangör på affischerna. Fru Kata Dalström som väckte frågan ansåg detta men fick mothugg. Det var flera som tyckte att hon som själv var överklass inte skulle tala om kryperi. Istället fick argumentet, att det handlade om att få in pengar och att om namnet varit med på affischen hade den inte dragit lika mycket folk, stöd av mötet. Det bemöttes av Kata Dalström som ansåg att det inte var förenligt med socialdemokratin att dölja åsikter för att tjäna pengar. I det senare instämde sekreteraren, dock inte i orden om kryperiet. Mötets beslut blev att festkommittén inte hade gjort något som var värt att klandra dem för.¹⁷⁴

I rösträttsfrågan var klasstillhörigheten och ideologin avgörande för arbeterskans syn på borgarkvinnan. Istället för att få stöd hade överklassen hånat dem, och deras förslag om penningstreck inte tog hänsyn till andra kvinnor än de med höga inkomster. Men synen om de bättre bemedlade kvinnorna var inte entydig utan här visar sig också en gryende insikt om möjligheten till och nyttan av gemensamt agerande .

I den andra frågan som Kata Dalström väckte, gör sig också klasstillhörigheten och ideologin gällande. Kvinnoklubben behövde ständigt få in pengar för att agitera, värva fler medlemmar och bedriva verksamhet. Arbetarkvinnorna valde att stödja det som de såg som en praktisk lösning och lät ändamålet helga medlet. Kata Dalström såg inte problemet på samma sätt, utan utgick från en moralisk syn på socialdemokrati, men fick inte stöd för sin uppfattning. Det kan jämföras med den diskussion som man förde drygt tre år tidigare, i augusti 1894, om vilka krav man kunde ställa på en klassmedveten arbetare. Då klandrade Kvinnoklubben icke namngivna partimedlemmar för att de inte levde som de lärde.¹⁷⁵

Detta tolkar jag utifrån samma del av de Beauvoirs teori som i avsnittet om jämlikhet i teori och praktik, och som beskriver hur en konflikt leder till att den konkreta skillnaden får

¹⁷³ Ibid. 1895-12-17.

¹⁷⁴ Ibid. 1897-01-17.

¹⁷⁵ Ibid. 1894-08-06.

företräde före den abstrakta jämlikhetstanken.¹⁷⁶ Jag menar att arbeterskorna inom Kvinnoklubbens egen verksamhet är att betrakta som subjektet medan Kata Dalström med sin överklassbakgrund i detta sammanhang blir till den andra, objektet. Hon välkomnades som medlem i Kvinnoklubben, men i den stund hon var kritisk var det inte åsikten som hamnade i centrum. Istället användes hennes avvikande samhällsposition som ett argument mot henne själv. Så oförmågan att fullt ut förstå den andras villkor, gör sig gällande även i fråga om arbeterskornas syn på den övre klassen. Men eftersom underlaget bara omfattar dessa exempel ser jag det inte som möjligt att dra mer generella slutsatser av det.

3.5 Arbeterskan

Först undersöker jag hur arbetarkvinnan framställs i Kvinnoklubbens protokoll och därefter hur hon konstrueras i tolftearnas mötesanteckningar. De senare granskar jag ur tre olika perspektiv. Det första är vad hon anses uppskatta, det andra vilka egenskaper hon tillskrivs, och det tredje är vilka hennes inre förmågor anses vara.

3.5.1 Som hon framträder i Kvinnoklubben

Dagen efter att Kvinnoklubben hade bildats 1892 refererade tidningen Social-demokraten de tre inledningsanförandena. En av kvinnorna sa:

Låt oss därför visa, vi kvinnor, att vi äro människor äfven, som vilja det rätta, det sanna och inte bara sträfva efter granna hattar, plymer etc. Männen har byggt det samhälle vi ha och det är ej för vackert, må vi börja reflektera och gå in i klubbar och skola oss där; och när vi blir starka nog skola vi gå upp till våra herrar riksdag- och regeringsmän och fråga dem: Vilja ni ge oss några rättigheter, vilja ni ge oss rösträtt.¹⁷⁷

De orden inringar de aktiva arbetarkvinnornas syn på sig själva. Man ville förändra och man var säker på att man kunde det. Haken var bara att man låg femtio år efter männen och därför behövde öka sina kunskaper och få mer erfarenhet för att fullt ut kunna ansluta sig till frigörelsekampen.¹⁷⁸ Därför ordnade man övningar i mötesteknik och deltog i diskussionsskolor som andra anordnade.¹⁷⁹ Bristen på erfarenhet gjorde sig gällande när frågan om en politisk strejk för rösträttsfrågan diskuterades 1894. Tiden var inte mogen eftersom organisationen var för svag och kvinnan fortfarande hade en för liten klassmedvetenhet. Okunskapen riskerade att göra dem till strejkbryterskor i manliga yrken

¹⁷⁶ de Beauvoir 2006, s.35.

¹⁷⁷ Social-demokraten, 1892-06-13.

¹⁷⁸ SAKK protokoll 1892-08-16.

¹⁷⁹ Ibid. 1892-1895.

och göra skada på arbetsmarknaden även efter strejken.¹⁸⁰ Därmed kunde strejken bli kontraproduktiv.

Kvinnoklubbisterna var synnerligen aktiva. Klubben ordnade regelbundet fester för att få in pengar, hyrde en egen möteslokal som rymde 200 personer och anställde en föreståndarinna för den, skrev stöduttalanden, gick med i Biblioteksförbundet, bjöd in arbetande kvinnor och hjälpte dem att bilda fackföreningar. Ett flertal kommittéer för olika frågor tillsattes, bland annat en för att samla in lönestatistik, man bjöd in till offentliga möten, t.ex. om rösträtten, söndagsvilan och den sociala utvecklingen. Listan över aktiviteter skulle kunna göras mycket längre.¹⁸¹

Arbeterskorna skydde varken åsiktsskillnader eller konflikter. När det uppdagades att fröken Rathou avsåg sin kandidatur till Folkriksdagen utan att meddela Kvinnoklubben kallades hon till ett extramöte för att förklara sig.¹⁸² En fackföreningsman som hade kritiserat kvinnorna i Dagens Nyheter gick samma öde till mötes.¹⁸³ Man undvek inte heller diskussionen när åsikterna gick isär i politiska frågor vare sig det handlade om rusdrycksförsäljning, strejker, om vilka krav man kunde ställa på en klassmedveten arbetare, preventivmedelspridande eller vilka medlemmar som var lämpligast att värva.¹⁸⁴ Åsiktsskillnaderna i de många och långa diskussionerna synliggör en mångfacetterad bild av arbeterskan och inte en homogen person, klassammanhållningen till trots.

I protokollen återfinns någon enstaka kommentar om att arbetarkvinnan var för bekväm för att delta i kampen, medan de övriga fåtaliga omdömen som fälls handlar om ideologisk medvetenhet. Strax före jul 1892 diskuterades om det var bättre att värva få och kunniga medlemmar eller om det var bättre att var många, om än inte lika medvetna. Slutsatsen blev att bättre att upplysa de obildade än att klandra dem för kunskapsbrist.¹⁸⁵ I en diskussion om arbetslöshet riktas kritik mot de tjänsteflickor som villigt arbetade över utan ersättning. Det

¹⁸⁰ Ibid. appell 1894. Jag förutsätter att de menar som lönedumpare eftersom kvinnolönerna var lägre än männens.

¹⁸¹ Ibid. protokoll 1892 -1896.

¹⁸² Ibid. 1893-01-02.

¹⁸³ Ibid. 1893-04-03.

¹⁸⁴ Se t.ex. SAKK, protokoll, 1893-09-19, 1893-10-16 och 1894-08-06.

¹⁸⁵ SAKK protokoll 1892-12-19.

påverkade lönerna negativt och minskade också möjligheterna för hjälpfruar att hoppa in tillfälligt.¹⁸⁶ I övrigt diskuterade klubbisterna *med* varandra, inte *om* varandra.

Liksom tidigare ser jag arbeterskan som subjektet i det som handlade om Kvinnoklubbens egna verksamheter. Men eftersom klubben inte verkade i ett vakuum blev klubbisterna till den andra, objektet i den omgivande världen. I den var det underklassens män (som man ansåg sig ligga efter i kunskap) och det borgerliga samhället (som var roten till den sociala orättvisan), inte den borgerliga kvinnan i första hand, som hon tvingades att förhålla sig till och vars normer även påverkade klubbens verksamhet.

de Beauvoir skriver om hur subjektet kan frigöra sig från sin underordande position genom att ifrågasätta de rådande föreställningarna och argumenten som skapats av den överordnade.¹⁸⁷ Det gjorde arbetarkvinnan även om hon tillskrev sig brister. Men de var inte en gång för alla givna utan kunde övervinnas med ökade kunskaper och erfarenhet. Arbeterskan kritiserade de rådande normerna, oavsett om det var borgerligheten eller fackliga män som den riktade sig emot.¹⁸⁸ Att det inte var ofarligt visas av att hon riskerade att bli svartlistad av arbetsgivare och hånad av männen i sin egen klass.

3.5.2. Vad anser tolfterna att hon tycker om?

I tolfternas anteckningar noterades om vad arbeterskan verkar uppskatta. Till exempel framgår senhösten 1892 att "[i] synnerhet syntes det glada och hurtiga tilltala åhörarkretsen" och året efter slås fast att bland det bästa som kan erbjudas dem är ett gott skratt.¹⁸⁹ Ellen Key antecknade att arbeterskorna var intresserade av diskussion men det krävde enkla ämnen och en lätt samtalston.¹⁹⁰ Detsamma gällde valet av sånger. De skulle vara okonstlade och helst kända, men det viktigaste var att orden var lättuppfattade.¹⁹¹ Key tyckte för sin del att bara man läste upp texten och vid behov översatte den skulle även värdefull musik uppskattas.¹⁹² Arbeterskan blev också glad över dikter som lästes ur en medhavd tidning, så glad att "man vill gråta åt det!"¹⁹³

¹⁸⁶ Ibid. 1894-03-05. Två år senare är klubben med och startar en fackförening för hjälpfruar.

¹⁸⁷ de Beauvoir 2006 s.33.

¹⁸⁸ Att kvinnoklubbisterna riktade hård kritik mot manliga partikamrater i bl.a. rösträttsfrågan framgår av SAKK:s protokoll 1892-1893.

¹⁸⁹ Tolfterna volym 1, 1892-93 samkväm 8 och 20.

¹⁹⁰ Ibid. 1893 kommentar av Ellen Key.

¹⁹¹ Ibid. volym 2, 1894 samkväm 28.

¹⁹² Ibid. volym 3, 1895 samkväm 67.

¹⁹³ Ibid. volym 2, 1894 samkväm 39.

Om det egna intresset som drivkraft för vad som tilltalade arbeterskorna står det att läsa efter det samkväm 1887 som diskuterat frågan om arbeterskehem på Kungsholmen: ”så stor makt har det egna intresset att väcka människor att stämningen på intet av denna ’tolfts’ föregående samkväm varit så liflig, som under senare delen af detta.”¹⁹⁴ Stort intresse väckte också diskussionen om barnarbetet i fabrikerna om vilken står att läsa: ”Man kände att diskussionen *vidrört en af de frågor, som ligga arbetsklassen kvinnor närmast om hjärtat*, men man fick också ett starkt och sorgligt intryck af den stora klyftan mellan hvad som är och hvad som enligt deras uppfattning borde vara”. Sådant intresse fanns däremot inte när Frida Steenhoffs föredrog om sågarbetarnas villkor under den pågående strejken 1899 och arbeterskorna inte ställde en enda fråga, vilket gjorde ledarinnan mycket besviken.¹⁹⁵

Jag ser en skillnad mellan frågorna som också kan ha påverkat intresset. De två första behandlade konkreta förslag som kunde komma att leda till förbättringar, medan den sista bara är en beskrivande föredragning utan någon riktning alls. Dessutom kände sannolikt arbeterskorna till hur livet tedde sig under strejker utan att behöva fråga någon annan om det. En regelbundet återkommande dagordningspunkt på Kvinnoklubbens möten var den om insamlingar till strejkande i kvinnoklubbens protokoll.¹⁹⁶

Till skillnad mot borgarkvinnan som beskriver sig som kompetent, blir arbeterskan den som har tycke för det enkla. Något hårdraget går det att dra slutsatsen att där den förra är uppoffrande är det egenintresset som driver arbeterskan. Bilden om uppoffring förstärks också om man räknar med uppfattningarna som framgår i det tidigare avsnittet där arbeterskan beskrivs i ordalag som längtande efter bildning, kritisk mot sin egen klass och full av tacksamhet för det som tolfterna erbjuder dem.

Jag ser detta som ett sätt att konstruera den andra, som de Beauvoirs beskriver.¹⁹⁷ Genom att tillskriva arbetarkvinnan andra intressen och förhållningssätt än de man tillskrev sig själva blev hon till det objekt, mot vilken den borgerliga kvinnan speglade sina normerande värderingar. Så i samma stund som hon beskrev arbeterskan gjorde hon även sig själv synlig som subjekt.

¹⁹⁴ Ibid. volym 4, 1897 samkväm 108. De är de inbjudnas drivkraft som kommenteras. Att föredragshållerskan som tänkte öppna ett arbeterskehem också hade egenintressen i frågan kommenteras inte..

¹⁹⁵ Ibid. 1899 samkväm 124.

¹⁹⁶ Se t.ex. SAKK protokoll 1896-06-06 och 1897-09-07.

¹⁹⁷ de Beauvoir 2006 s.26.

3.5.3. Hurdan anses hon vara?

På det andra samkvämet 1892 hölls ett föredrag om hygien och arbeterskorna uppmanades att med de medel som fanns till buds vårda sin hälsa.¹⁹⁸ Liknande föredragningar sker vid två olika tillfällen två år senare i vilken renlighet och förebyggande hälsovård särskilt betonades.¹⁹⁹ Vid ett samkväm 1897 höll Ellen Key ett föredrag om hur arbetarkvinnorna med enkla medel kunde försköna sitt hem.²⁰⁰

På samma samkväm det första året föreslog arbeterskorna själva att det vore bra om gymnastikundervisning kunde ordnas. Under diskussionerna i Kvinnoklubben om att anställa en föreståndarinna till lokalen man hade hyrt, betonades vikten av att ”hålla lokalen städad, ren och skura efter behov”. Det visar i sin enkelhet att det fanns både intresse och kunskap om hälsa och renlighet bland arbetarkvinnorna utan att det nödvändigtvis behövdes läras ut.²⁰¹ Däremot kan boende- och arbetsförhållandena ha varit sådana att det var svårt att tillämpa lärdomarna.

Det första försöket att föra en diskussion i samtalsform gjordes redan samma höst. Åsikterna på samkvämet gick isär, tonen blev hätsk och ”meningsbytet mindre ett obesvärat samtal än en vanlig rätt liflig diskussion”, kan man läsa i anteckningarna. Det gav för handen att man måste vara ytterst försiktig med att välja ämne så att ”de undertryckta känslor af harm öfver den stora klasskillnaden, som äro så allmänt utbredda bland arbetsklassen, lätt flammat upp och tagas sig uttryck i bittra uttalanden”.²⁰²

Några år senare, 1886, fick samkvämet deltagare vara med och välja ämnet för en kommande diskussion. Av de förslag som kom fram stödde en stor majoritet ett som föreslagits av en arbeterska och som handlade om hur den kroppsarbetande kvinnans ställning kunde förbättras. Ledarinnan menade att ”[ä]mnet är både svårt och farligt, men helt naturligt det, som ligger de vid samkvämen inbjudna mest om hjertat, och får man väl försöka genom lämplig inledning och ordförande hålla det inom tillbörliga gränser. Intressant torde samkvämet d.15 dec. i alla händelser blifva”.²⁰³

¹⁹⁸ Tolfterna volym 1, 1892 samkväm 2.

¹⁹⁹ Ibid. volym 2, 1894 samkväm 26 och 34.

²⁰⁰ Ibid. volym 4, 1897 samkväm 85.

²⁰¹ Ibid. volym 1, 1892 samkväm 2 och SAKK protokoll 1892-09-19.

²⁰² Tolfterna volym 1, 1892 samkväm 21.

²⁰³ Ibid. volym 4, 1896 samkväm 74.

Farhågan om ämnets farlighet förblev bara en farhåga, och stämningen beskrevs som god på samkvämet i december. Som inledare hade Kvinnoklubbens ordförande anlitats. Men det är inte den socialdemokratiska kvinnoklubben som åsyftas utan en annan, opolitisk klubb med det namnet. Den hade bildats 1887 och hade som syfte att ge arbetande kvinnor i medelklassen en möjlighet att träffas och idka kamratliv.²⁰⁴ Den inbjudna kvinnan gjorde en lång inledning där hon talade om att förbättra möjligheterna för fabriksflickor att blir tjänarinnor och om praktiska hjälpmedel som de förbättrande åtgärderna för arbetarkvinnan. Ledarinnan skrev att många gjorde bra inlägg och ansåg att den arbeterska som sa, att mannen måste bli så väl avlönad att kvinnan kan vara hemma, kom lösningen närmast. Till det lade hon till sina egna ord ”och när superiet upphört så att förtjensten användes för nyttiga ändamål”.²⁰⁵ Vid ett annat samkväm i januari 1900 skulle konsumentföreningar diskuteras och ledarinnan konstaterade att relativt få av inbjudarna infann sig. Berodde det på ”..yrvädret eller rädsla för diskussionen?” frågade hon sig. Utan att diskussionen kommenteras vidare i anteckningen kan man ana att en del av tolfterna förväntade sig en hård sådan.

Alkoholen som ett problem behandlades även av Kvinnoklubben, i en lång diskussion som handlade om arbetslöshetens följder i hemmet och för kvinnan. Men man drog en annan slutsats än den ledarinnan ovan gjorde. Klubbisterna ansåg att drickandet i första hand var en följd av fattigdomen och ledan som en tillvaro utan arbete innebar, inte som orsaken till bristen på pengar.²⁰⁶

Dessa exempel visar på den av Johannisson beskrivna föreställningen om arbeterskan som smutsig och aggressiv, på gränsen till farlig. Hon behövde undervisas i hälsofrågor och det var viktigt att undvika sådant som eldade under det hat hon närde mot de som var bättre beställda. Persson skriver att kokböcker delades ut eftersom arbeterskan behövde lära sig att laga mat och även kassaböcker skänktes till henne så att hon kunde lära sig att bli mer ekonomiska.²⁰⁷

När man valde ett känsligare ämne, som exemplet med arbetarkvinnans ställning, såg man till att avvärja det, dels genom att ha en inledare som gick från den liberala idén om självhjälp

²⁰⁴ Lundin 1890 s. 631f.

²⁰⁵ Tolfterna volym 4, 1896 samkväm 80.

²⁰⁶ SAKK protokoll 1894-03-03

²⁰⁷ Persson 1990-91

istället för samhällsförändring. Att inledningen var lång minskade också risken för att diskussionen skulle hinna bli okontrollerad.

De ämnen som under de första årens samkväm ansågs som lämpliga var främst olika sorters kulturella inslag som diktrecitation, sång eller föredrag om författare eller andra länder. Jag ser det som en del av tanken att arbeterskorna skulle fostras till att uppnå samma moraliska nivå överklassens kvinnor, vilket Ambjörnsson skriver om.²⁰⁸

Liksom i avsnittet om jämlikhetens teori och praktik ser jag en utveckling. Även om det är de borgerliga idealens kulturella inslag som dominerade ges med tiden något mer utrymme åt att diskutera arbeterskornas livsvillkor. Det tolkar jag som att även om föreställningen om arbeterskan som en annan sort levde kvar under hela undersökningsperioden, så blev den mer nyanserad under periodens sista år.

3.5.4. Vilka egenskaper tillskrivs hon?

I tolfternas anteckningar tillskrivs arbeterskan egenskaper, som är annorlunda än de som borgarkvinnan beskrivs med. En av ledarinnorna resonerade om teaterpjäsen som tolfterna valt ut och som två arbeterskor läste upp, och konstaterade att det var enkelt att se vad de inbjudna värdesatte: ”och omedelbara som de ofta äro, läser man i deras ansigten hur högt det uppskatta sådant”.²⁰⁹ Vid ett annat tillfälle lektes dansleken Väva Vadmal och man såg hur ”glädjen riktigt strålade ur allas ögon”.²¹⁰ På ett annat samkväm framförs dramatisk sång och det var ”ett rent nöje att i det åhörandes ansigten läsa hur roade de voro.”²¹¹ När sången var unison (allsång) blev de inbjudna särskilt upplivade, medan en underskön sångerska gjorde ett märkbart intryck på de närvarande. Skönhetens makt är stor, konstaterade ledarinnan.²¹²

Andra inlägg beskriver mer själsliga förmågor och sådana blir vanligare under den undersökta periodens senare del. Efter ett besök i en konsthall blev slutsatsen att de fina anmärkningar som de inbjudna gjorde berodde på att ”blicken var på en gång oförvillad och friskt intresserad”.²¹³ I diskussionen om arbetarkvinnans villkor gjorde många av de inbjudna

²⁰⁸ Ambjörnsson 1974 s.84

²⁰⁹ Tolfterna volym 2, 1894 samkväm 27.

²¹⁰ Ibid. samkväm 3.

²¹¹ Ibid. volym 4, 1897 samkväm 92.

²¹² Ibid. volym 5, 1899 samkväm 129 och 133.

²¹³ Ibid. volym 2, 1897 samkväm 91.

utmärkta inlägg och den gång föredraget handlade om Tolstoi yttrade sig fler ”med verkligt fin uppfattning”.²¹⁴

Vid det näst sista samkvämet, år 1900, under undersökningsperioden var en arbeterska diskussionsledare. Hon hade varit med från samkvämens start och gjort sig känd som både värtalig och bildad. Trots detta noterade ledarinnan tolfterna ”tittade diskret förvånade på varandra glatt öfverraskade att en af de inbjudna kunde prestera något så fullödigt. [...] Det hela så nobelt och vackert att det var en sällsynt glädje att åhöra det. Framförandet, till större delen ex tempore, var äfven mycket behagligt.”²¹⁵ Några uppskattande omdömen som inte omges av förvånningens skimmer utan som bara konstaterar att arbeterskorna fäller kloka omdömen eller framför poem på ett utmärkt sätt finns bland anteckningarna.²¹⁶

Men det är inte bara positiva överraskningar som arbeterskorna bjuder på. När en berättelse lästes upp var de inbjudna intresserade men verkade inte begripa texten. Visserligen var den tänkt att locka till munterhet men här blev det ” t.o.m. mer sådan än förf. tänkt sig.”²¹⁷

Arbeterskorna hade också svårt att göra två saker samtidigt, så därför var det bättre att ”först ge enkla skildringar och sedan skicka runt bilder.”²¹⁸ Vid ett föredrag om Andrés Spetsbergsexpedition störde några av de inbjudna det genom att oavbrutet ställa frågor.²¹⁹ En egenhändigt skriven novell, som lästes upp av den arbeterska som skrivit den, bedömdes som innehållslös men eftersom det var ett bidrag från de inbjudna fick det likväl omdömet intressant.²²⁰

Det huvudsakliga sättet att beskriva arbeterskan var nästan som ett naturbarn vars sinnestillstånd var lätt att avläsa och som blev glad av det minsta ting. Alltså närmast motsatsen till den farliga arbetarkvinnan som jag beskrivit tidigare. De gånger hon visade en förståelse av djupare grad, som vid nämnda konstutställning, tillskrivs det inte hennes intellektuella förmåga, utan en oförstörd blick. Vid de andra tillfällena slogs ledarinnorna av förvånning över deras förmåga. När hon ställde frågor beskrevs det som ett uttryck för ociviliserat beteende och inte som ett tecken för intresse, och då hon skrattade för mycket var

²¹⁴ Ibid. volym 4, 1896 samkväm 80 samt volym 5, 1900 samkväm 138.

²¹⁵ Ibid. volym 5, 1900 samkväm 140.

²¹⁶ Se t.ex. volym 4, 1898 samkväm 104 och volym 5, 1899 samkväm 130.

²¹⁷ Tolfterna volym 2, 1894 samkväm 28.

²¹⁸ Ibid. volym 3, 1895 samkväm 67.

²¹⁹ Ibid. volym 4, 1896 samkväm 74.

²²⁰ Ibid. 1898 samkväm 106.

det på grund av bristande förmåga att förstå, inte en möjlighet att arbeterskan såg andra poänger än ledarinnan själv. Dock var inte bilden helt entydig utan det fanns också kommentarer där hon beskrevs i neutrala ordalag.

Även detta knyter an till de Beauvoirs teori om hur mänskligheten delar upp sig i två kategorier och hur subjektet ser sin position som den självklara och tillskriver objektet motsatta egenskaper och uppträdande.²²¹ Men också Johannissons slutsatser om hur arbetarkvinnan sågs som en egen art går att tillämpa i denna del.

Arbeterskan får andra, enklare egenskaper som värderas utifrån de som borgarkvinnan tillskriver sig själv.

4. Sammanfattning

De borgerliga över- och medelklasskvinnorna och arbetarklassens kvinnor levde segregat och under olika livsvillkor i Stockholm under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Synen på vilka politiska frågor som var de viktigaste skilde sig också, men trots dessa hinder inleddes ett samarbete över klassgränserna i såväl rösträtts- som fredsfrågorna under förra seklets första hälft. Att det kunde komma till stånd förutsatte att kvinnorna ur de olika samhällsklasserna hade möjlighet att träffas. En sådan mötesplats skapades redan 1892 när Ellen Key tillsammans med andra överklasskvinnor startade *Samkväm för kvinnor ur olika yrkesgrupper* dit arbetarkvinnor bjöds in. Samma år bildades socialdemokratiska Stockholms Allmänna Kvinnoklubb som redan från starten höll öppna möten som bevistades av både medlemmar och liberalt sinnade kvinnor. I den här uppsatsen granskas dessa två verksamheters anteckningar och protokoll för perioden 1892 – april 1900, utifrån tre frågeställningar.

I den första undersöks om det fanns hinder för att mötena i samkvämen kunde ske på jämlika, den andra hur den borgerliga kvinnan konstruerades av arbeterskorna och av sig själva, och slutligen behandlas det omvända förhållandet i den tredje frågeställningen; d.v.s. hur arbeterskan konstruerades av de borgerliga kvinnorna och av sig själva.

Källtexterna som granskas är skrivna för olika syften vilket skapar ett metodologiskt problem. Samkvämens anteckningar skrevs för inte för offentligheten utan var endast till för att informera de ledande borgerliga kvinnorna i verksamheten. I huvudsak handlar texterna om att presentera vilka inslag av kultur eller föreläsningar som samkvämet har bjudit på,

²²¹ de Beauvoir 2006 s.24

samtidigt som det finns rikligt med personliga iakttagelser. När jag har studerat anteckningarna har jag varit medveten om att det är olika pennförfattare och har valt ut mitt underlag så att det representerar de olika uppfattningar som fanns. Kvinnoklubben var och är en förening vars protokoll var offentliga och lästes upp för godkännande på efterföljande möte. De dominerades av beslut som rör klubbens verksamhet men innehåller också sammanfattade debatter medan de personliga iakttagelserna är få. Källmaterialen används huvudsakligen för att beskriva olika delar av frågeställningarna och jämförs bara i liten omfattning med varandra.

Den huvudsakliga teori som används är Simone de Beauvoir i vilken hon beskriver hur subjektet konstruerar den andra, objektet, och vilka faktorer som påverkar detta konstruerande. Karin Johannisson framställning av hur den borgerliga kvinnan och arbetarkvinnan betraktades närmast som två olika raser tjänar som jämförelsebas medan Ronny Ambjörnssons slutsatser om hur borgarkvinnans roll var att uppfostra arbeterskan utgör grunden när detta undersöks.

Ellen Key och andra borgerliga kvinnor bjöd in arbeterskor från den socialdemokratiska Stockholms Allmänna Kvinnoklubb och olika fackföreningar till ett första samkväm i mars 1892. Därefter bjöds arbeterskorna in till 6 samkväm, en julfest och vårutflykt varje år, för vilka sex olika grupper av borgarkvinnorna ansvarade för innehållet. Syftet med samkvämen var dubbelt. Dels skulle de ge arbeterskorna tillgång till intellektuell och kulturell bildning, dels skulle de vara en plats för möten mellan kvinnor från olika samhällsklasser. Under den granskade perioden dominerar de kulturella inslagen men i samkvämen ryms också diskussioner om bl.a. arbetarkvinnornas villkor, skönhetens betydelse och barnarbete.

Undersökningen visar att det fanns fler olika former av svårigheter för att möten skulle kunna ske på jämlika villkor mellan de två grupperna av kvinnor. Dels drog de ekonomiska förutsättningarna isär eftersom arbeterskornas del av matkostnaderna subventionerades av de borgerliga kvinnorna, dels särskiljde kläderna man bar kvinnorna åt. I anteckningarna tituleras de två olika grupperna på olika sätt vilket kan ha förstärkt synen på arbetarkvinna som den annorlunda.

Dock fanns en stark vilja att öka jämlikheten och Ellen Key påminde regelbundet om vikten att försöka mötas i ögonhöjd. Under åren gjordes förändringar i verksamheten för att på så sätt åstadkomma mer likställiga samkväm. Bland de kvinnor som förde anteckningarna finns

kritik mot andra borgarkvinnor som agerade ojämnt och den dominerande uppfattningen var att de som inte förmådde att se en like i arbeterskan inte hade på samkvämen att göra.

Ett annat sätt att minska ojämlikheten var ambitionerna att få arbeterskorna mer aktiva under samkvämen. Inledningsvis handlade det om att få med dem i underhållningen och under senare år att få henne mer deltagande i diskussionerna som ordnades på samkvämen, och borgarkvinnorna gjorde olika insatser för att nå ett önskvärt resultat. Men även när arbeterskorna var aktiva finns det tecken som visar på att det inte spelar någon roll hur hon gör. Även på de samkväm där hon deltog i underhållningen räckte inte det, och när hon diskuterade var det inte i tillräcklig omfattning. Trots att det var de borgerliga kvinnorna som bestämde innehållet i samkvämen ges arbeterskorna skulden när deras förväntningar på underhållningen ökade.

Detta stämmer väl överens med de Beauvoirs beskrivning av hur den som drivs av jämlikhetsideal inte nödvändigtvis ser den andra som en lägre stående varelse så länge de utgår från en abstrakt jämlikhetstanke. Men när det uppstår en konflikt hamnar den konkreta skillnaden i förgrunden medan den abstrakta förnekas – i detta sammanhang blir klasstillhörigheten det som blir en sådan skillnad, medan de skilda livsvillkoren hamnar i det dolda. Inte någonstans i anteckningarna ges uttryck för en förståelse över arbeterskornas sämre möjligheter att förbereda sig och delta aktivt. Enligt de Beauvoir beror förskjutningen i tankesättet på att ingen har förmåga att fullt ut sätta sig in i diskrimineringens verkningar.

Den borgerliga kvinnan, subjektet, konstruerade själv främst genom att spegla arbeterskan, objektet, som sin motsats, vilket enligt de Beauvoir är det enda sättet för ett subjekt att bli synligt. Bland arbeterskorna ses den borgerliga kvinnan främst som en klassfiende och den överordnade i samhället.

Arbeterskorna såg sig själva som subjektet i Kvinnoklubbens verksamhet, men eftersom den inte existerade i ett tomrum, blev hon till ett objekt i den omgivande världen. Där var arbetarklassmännen och överklassen det subjekt mot vilket hon tvingade att förhålla sig. Men hon var inget stillatigande subjekt utan ifrågasatte rådande föreställningar och argument som framställdes av subjekten i fråga. Hon gjorde det som de Beauvoir anses krävs för att kunna frigöra sig från positionen som den andra.

Hur arbeterskan konstruerades av de borgerliga kvinnorna undersöks från tre perspektiv: den första om vad hon anses uppskatta, den andra vilka egenskaper hon tillskrivs och den tredje

vilka inre förmågor hon anses ha. Enligt borgarkvinnorna anses hon ha smak för det enkla och okomplicerade, drivs av ett egenintresse och full av tacksamhet mot borgarkvinnan som är hennes motsats. Hon kan också vara aggressiv, smutsig och till och med farlig, vilket stämmer väl med den bild som Karin Johannisson förmedlar. Ronny Ambjörnsson skriver om borgarkvinnornas uppgift att uppfostra arbeterskan till sin egen nivå, och för sådan uppfostran finns flera exempel i samkvämens anteckningar. Men hon ses också nästan som ett naturbarn vars sinnestillstånd gick att avläsa i hennes ansikte. De gånger hon visade på en förståelse av djupare grad tillskrevs det inte hennes intellekt, utan berodde på att hon var oförstörd eller så slog det borgarkvinnorna med häpnad. Men bilden är inte helt entydig utan det finns även positiva omdömen som inte omges av ett förvånningens skimmer. Även detta knyter an till de Beauvoirs teori om att mänskligheten i alla tider har delat upp sig i två delar och den andra tillskrivs de egenskaper man inte tillskriver sig själv subjekt.

Samkvämens anteckningar ger uttryck för en utvecklingstanke. Även om det är de borgerliga idealens kulturella inslag som dominerade ges med tiden något mer utrymme åt att diskutera arbeterskornas livsvillkor. Det tolkar jag som att även om föreställningen om arbeterskan som en annan sort levde kvar under hela undersökningsperioden, så blir den mer nyanserad under periodens sista år.

5. Käll- och litteraturlista

Källmaterial

Kungliga Biblioteket

Ellen Keys samling J 10, *Tolfterna; Samkväm för kvinnor ur olika yrkesgrupper*
10:3 protokoll volym 1-5
10:5 Program
10:8 Telegram och festskrifter

Arbetarrörelsens arkiv

Stockholms Allmänna kvinnoklubb, Minnesalbum
Stockholms Allmänna kvinnoklubb, Protokollsböcker, volym 1 – 2

Litteratur

Otryckt

Flood Hulda, Kort översikt över verksamheten 1892 -1927, Stockholms Allmänna Kvinnoklubb
Social-demokraten 1892-06-13

Tryckt

Ambjörnsson, Ronny, *Samhällsmodern, Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1986* (Göteborg 1974)
de Beauvoir, Simone, *Det andra könet* (Stockholm 2006)
Berggren, Henrik, *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme* (Stockholm 2010)
Englund, Boel/Kåreland, Lena, *Rätten till ordet: En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880-1920* (Stockholm 2008)
Frölander, Natalia/Lindhagen Anna, *"Tolfterna" Samkväm grundade av Ellen Key och Amalia Fahlstedt. Den 22 mars 1982 -22 mars 1932* (Stockholm 1932)
Flood Hulda, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* (Stockholm 1960)
Hackzell, Siv (red) *Ny syn på Ellen Key, 32 texter av 23 författare* (Nacka 2000)
Hedström Huveröd, Susel, *Kvinnor som murbräckor; Idéhistoriska strövtåg med Ellen Key som referenspunkt* (Stockholm 1989)
Henriksson, Alf, *Svensk Historia II* (Stockholm 1963)
Hirdman, Yvonne, *Vi bygger landet: Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Göttrik till Olof Palme* (Stockholm 1988)
Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten, Kvinnan, medicinen, och fin-de-siècle* (Stockholm 1994)
Linder, Gurli, *Sällskapsliv i Stockholm under 1880–90-talet* (Stockholm 1918)
Lindfors, Torsten (red) *Arbetets söner; Pionjärtiden* (Stockholm 1956)
Lindgren, Anne-Mari/Lindgren Åsbrink, Marika, *Systrar, kamrater! Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer* (Stockholm 2007)
Lundin, Claes, *Nya Stockholm* (Stockholm 1890)
Lyttekens, Alice, *Kvinnan söker sin väg: Den svenska kvinnans historia från liberalismen till vår tid* (Stockholm 1974)
Persson, Birgit, *Tolfterna – ett system över klassgränserna. Ur tidskriften Arbetarhistoria nr 56-57. 1990/91*
Strindberg, August, *Röda rummet* (Trondheim 1997)
Jens Rydström/David Tjäder, *Kvinnor, män och alla andra: En svensk genushistoria* (Lund 2009)

Internet

<http://www.stockholmslansmuseum.se/faktbanken/huvudstaden-vaxer/> (2011-04-26)